

HAJDÚ ATTILA

Alios Aristeidés Athéna istennőhöz írt prózahimnusza (Or. 37.)

Alios Aristeidés a második szofisztika egyik legsokoldalúbb prózairója. Jelen kötetben az Athénához írt prózahimnuszáinak magyar fordítását tesszük közzé.¹

Kulcsszavak: Alios Aristeidés, prózahimnus, Athéna, vallástörténet, második szofisztika

A Platón *Lakomájában* olvasható Erós-*enkómion*tól eltekintve Alios Aristeidés prózahimnusza az elsők, amelyek teljes egészében fennmaradtak a kéziratos hagyományban, s a későbbi szónokok – különösen Menandros Rhétór – méltatásának köszönhetően a műfaj kanonikus mintapéldányaivá váltak. Az, hogy Aristeidés a költői *hymnosok* helyébe prózai 'hitszónoklat' gyanánt az isteneket magasztaló beszédet állította, a korszakban nem értékelhető egyedülálló és teljesen formabontó vállalkozásnak. Már a hellénisztikus korból ismerünk olyan, az istenségről, attribútumairól és tetteiről szóló prózai *aretalogiákat*, amelyek a retorika hagyományainak megfelelően az *enkómion* műfajába sorolhatók.²

A prózai dicshimnuszok és a retorika szoros kapcsolatára utalhat az is, hogy a római szónoklattan nagymestere, Quintilianus az *Institutio Oratoria* 'de laude et vituperatione' ('Dicséret és feddés') fejezetében már

¹ A publikáció elkészítését az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Receptió Kutatócsoport (TK2016-126) támogatta.

² Ld. pl. Isis *aretalogiáját* a thrák Maróneiából: PAPANIKOLAOU (2009: 59–70).

egy évszázaddal Aristeidés működése előtt, tanácsokkal látja el olvasóit arra vonatkozóan, hogyan is lehet jól beszélni az istenségről.³

Az istenek prózai magasztálásának topikája egy bizonyos Alexandros rhétort is foglalkoztatta, aki valószínűleg már Aristeidés kortársa volt. Alexandros *περὶ ῥητορικῶν ἀφορμῶν* c. művének egyik töredéke (ΑΠΟ ΠΟΣΩΝ ΔΕΙ ΤΗΕΟΝ ΕΠΑΙΝΕΙΝ) sorra veszi azokat a szempontokat, amelyek alapján dicsőíteni kell az istenséget. Alexandros javaslatai a következők: az isten születése és életkora, az őt tisztelő népek száma, az isten típusa – hogy égi, asztrális vagy tengeri istenről van-e szó –, a kultusza helyszínei, a védnöki szerepköre, a találmányai, a tettei, az istenek körében elfogalt státusza, valamint az emberiséghez fűződő viszonya – különösen a *philanthrópiája*.⁴

A Kr. u. 2. század közepén működő Ailios Aristeidés tíz fennmaradt prózahimnuszát (*Or.* 37–46) élete különböző szakaszaiban alkotta: nyolcat egy-egy istenhez – Athénához, Hérakléshez, Dionysoshoz, Zeushoz, Sarapishoz, Poseidónhoz, Asklépioshoz és annak fiaihoz címezte, a további kettőt pedig szakrális és szent helyszíneknek – az Asklépios szentélynél csörgedező forrásnak és az Égei-tengernek szentelte.

Hogy vallásos témájú beszédei az említett Menandros Rhétór mellett Libanios és Iulianos számára is mintaadóvá válhattak és csodálókra találtak bennük, egyrészt a második szofisztika közegének, a szerző klasszikus irodalom alapos ismeretére épülő műveltségének, másrészt a *Sarapis-himnusz* elején megfogalmazott módszertani *prooimionjának* (*Or.* 45, 1–13.) volt köszönhető. Ebben fejt ki részletesen, hogy miért alkalmasabb az istenek dicsőítésére a próza a költészetnél –

³ Quint. *Inst.* 3, 7, 7–9: *Verum in deis generaliter primum maiestatem ipsius eorum naturae venerabimur, deinde proprie vim cuiusque et inventa quae utile aliquid hominibus attulerint. Vis ostendetur, ut in Iove regendorum omnium, in Marte belli, in Neptuno maris: inventa, ut artium in Minerva, Mercurio litterarum, medicinae Apolline, Cerere frugum, Libero vini. Tum si qua ab iis acta vetustas tradidit, commemoranda. Addunt etiam dis honorem parentes, ut si quis sit filius Iovis, addit antiquitas, ut iis qui sunt ex Chao, progenies quoque, ut Apollo ac Diana Latonae. Laudandum in quibusdam quod geniti immortales, quibusdam quod immortalitatem virtute sint consecuti: quod pietas principis nostri praesentium quoque temporum decus fecit.*

⁴ PARKER (2016: 69, 8. jz.)

mindezt úgy, hogy a költészet tagadhatatlan érdemeit sem vitatja. Így amikor a mysiai rhétor prózahimnuszaiban a saját vallásos meggyőződését hangoztatja és az istenek és az emberek között közvetítő/prófétikus szerepben mutatja magát, egyúttal a hosszú múltra visszatekintő, 'istení' és 'költői' közötti polémiában is állást kívánt foglalni. Beszédei formailag az *enkómion*okat, szerkesztésükben a költői himnuszkat követik. Nem véletlen, hogy a szerző prózahimnuszaira egyidejűleg használja a *logos*, a *hymnos* és az *enkómion* megnevezéseket.

Az aristeidési prózahimnuszkok további közös jellemzője az egy- és többistenhit határán mozgó *henoteizmus*: Aristeidés az összes többi isten fölé helyezi azt az istenséget, akit éppen dicsér. Lenz találó felvetése szerint Aristeidés saját korának új hihívásaira, – többek között a már ébredező kereszténységre – reagált ezekben a himnuszkban. Nézete szerint bár Aristeidés nem utal *expressis verbis* a kereszténységre, Athénához írott himnuszában legszembeütőbb a kereszténységgel szembeni fellépése. Aristeidés a pogány isteneket az *egy* isten szerepeiben ábrázolja, hogy alássa a kereszténység monoteizmusának 'újszerűségét'.⁵

Mindennek köszönhető, hogy az Athéna-himnusz tankönyvszerű tömörséggel foglalja össze az istennővel kapcsolatos irodalmi, mitológiai és filozófiatörténeti hagyományt. A következőkben a himnusz fordítását adom közre magyarázó jegyzetekkel⁶. A fordítás a lipcsei kiadás alapján készült.⁷ A klasszikus szerzők és műveik esetében az LSJ (*Liddell–Scott–Jones, A Greek–English Lexicon*) és az OLD (*Oxford Latin Dictionary*) rövidítésrendszerét, egyes szerzőknél a szakirodalomban bevett rövidítéseket követtem. A fordítás ellenőrzéséért és értékes javaslataiért Nagyillés Jánosnak tartozom köszönettel.

Források

DINDORF 1829 = W. DINDORF, *Aristides, vol. 1*, Leipzig, 1829.

⁵ LENZ (1963: 329–347).

⁶ A jegyzetek írásánál KEIL (1898), GOEKEN (2012) és JÖHRENS (1981, 1. kötet) kommentárjára támaszkodtam.

⁷ DINDORF (1829: 12–28).

Felhasznált irodalom

- BAUMGART 1874 H. BAUMGART, *Aelius Aristides als Repräsentant der Sophistischen Rhetorik des Zweiten Jahrhunderts der Kaiserzeit*, Leipzig, 1874.
- GOEKEN 2012 J. GOEKEN, *Aelius Aristide et la rhétorique de l'hymne en prose*, Turnhout, 2012.
- JÖHRENS 1981 G. JÖHRENS, *Aelius Aristides, Der Athenahymnus des Ailios Aristeides: Mit einem Anhang zum Höhenkult der Athena und Testimonien zur Allegorischen Deutung der Athena*, 1–2. Band, Bonn, 1981.
- KEIL 1898 B. KEIL, *Aelius Aristides, Aelii Aristidis Smyrnaei Quae Supersunt Omnia*, Berolini, 1898.
- LENZ 1963 F. W. LENZ, *Der Athenahymnos des Aristides*, *Rivista di cultura classica e medievale*, 5 (1963), 329–347.
- PAPANIKOLAOU 2009 D. PAPANIKOLAOU, *The Aretalogy of Isis from Maroneia and the Question of Hellenistic "asianism,"* *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 168 (2009), 59–70.
- PARKER 2016 R. PARKER, *Religion in the Prose Hymns*, in: H. Nesselrath H – D. Russell – M. Trapp (eds.), *In Praise of Asclepius: Aelius Aristides, Selected Prose Hymns*, Tübingen, 2016, 67–88.
- PERNOT 2007 L. PERNOT, *Le livre grec au IIe siècle ap. J.-C. à partir de l'œuvre d'Ælius Aristide*, *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 151 (2007), 933–965.
- ROBERT 1969 L. ROBERT, *Εισαγωγὴ εὐδύς*, in: *O.M.S. II* (1969), 1106–1108.

ΑΘΗΝΑ

(1) Ἐστω τοίνυν ἡμῖν ὕπαρ τὸ ὄναρ· σὺ δ', ὦ δέσποινα Ἀθηνᾶ, τὴν τε ἄλλην δίδου τύχην καὶ χάριν καὶ τοῦ παρόντος ἔφρασαι λόγου, τὰ τε φανθέντα τέλει πρὸς τὴν ἀξίαν, ὡς ἐναργῆ τῆς νυκτὸς ἐδείκνυτο· ὡς δὲ καὶ ἔργω συμβῆναι σαφῆ καὶ βέβαια, ὅδε σοὶ λόγος ἔσται μικτὸς εὐχῆς τε καὶ ὕμνου τὰ νῦν.

(2) πάντα μὲν οὖν τὰ κάλλιστα περὶ Ἀθηνᾶν τε καὶ ἐξ Ἀθηνᾶς, ἐν δὲ τοῖς ἀξιολογώτατον αἰ γοναὶ τῆς θεοῦ, κεφάλαιον μὲν εἰπεῖν ὅτι τοῦ πάντων δημιουργοῦ καὶ βασιλέως παῖς ἐστὶ μόνη δὴ μόνου. οὐ γὰρ εἶχεν ἐξ ὅτου ὁμοτίμου ποιήσειεν αὐτήν, ἀλλ' ἀναχωρήσας αὐτὸς εἰς αὐτὸν αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ γεννᾶ τε καὶ τίκτει τὴν θεόν· ὥστε ἐστὶ μόνη βεβαίως γνησία τοῦ πατρὸς, ἐξ ἴσου καὶ ὁμολογοῦντος ἑαυτῷ τοῦ γένους γενομένη.

¹ Számos kéziratban az Athéna-himnuszt a ΜΑΝΤΕΥΤΟΙ („Látnoki” / „jóslás útján elrendelt beszédek”) cím előzi meg, amely Aristeidész e prózahimnuszokat tartalmazó kötetét jelölte. Ezt az megnevezést Menandros Rhétor is igazolja: ἐν τοῖς Μαντευτοῖς Ἀριστείδης (Men.Rh. 344, 2), ehhez ld. PERNOT (2007: 956–957).

² A bevezető mondat félreérthetetlenül arra utal, hogy egy álom inspirálta Aristeidész Athéna-himnuszát. A szónok Athéna istennő álomlátására is hivatkozik (ld. a 29-es *caputot*: ἃ νύκτωρ μοι προῦφαινες). Az álmot maga az istennő idézhette elő, a beszéd is az ő megrendelése készült, amelyet a szónok már álmában is előadhatott. Aristeidésznél az álombeli látomásokra való hivatkozás nem pusztán retorikai fogás: a *Ἰεροὶ λόγοι*, hat könyvből álló című műve jól illusztrálja, hogy a folytonosan betegeskedő szónok – felépülése reményében – milyen fontos szerepet tulajdonított az álmoknak és Asklepios álombeli sugallatainak.

Az ókori irodalom áttekintése után kiderül, hogy Athénát nem sorolhatjuk a tipikus álomistenségek közé – egy kivétel mégis akad: Pindarosnál Athéna Bellerophón álmában megjelenő jósisstennő (Pi. O. 13, 64). Miután Bellerophón az istennő oltáránál töltötte az éjszakát (*incubatio*), álmában gyeplőt kapott, amivel megszelídítheti Pégasost. (Pi. O. 13, 75 skk: ὡς τ' ἀνὰ βωμῷ θεᾶς /κοιτάξατο νύκτ' ἀπὸ κεί /νου χρήσιος, ὡς τέ οἱ αὐτὰ / Ζηνὸς ἐγχεικεραύνου παῖς ἔπορεν / δαμασίφ' ῥονα χρυσόν.) Az álom teljesen valóságosnak hatott (ἐξ ὀνείρου δ' αὐτίκα / ἦν ὕπαρ), mert Bellerophón, miután felébredt, a zablát maga mellett találta. Ezután hálából oltárt emelt Athéna Hippiá tiszteletére.

További szöveghelyek Athéna álombeli feltűnéséhez 1) védő, segítő és támogatást adó szerepben: pl. a fiáért aggódó Pénelopéna Iphthimé alakjában képmást küldött, hogy enyhítse Pénelopé bánatát: Hom. *Od.* 4, 796sk., Nausikaa előtti *epifániája* *Od.* 6, 22 skk. ; 2) Athénnal kapcsolatos történetekben: pl. Athéna Hygieia szobrának felállítása az athéni Akropolison szintén egy, Athéna által küldött álomra vezethető vissza: Plu. *Per.* 13, 7.; 3) Törvényhozó istennő szerepkörben: Athéna a dél-itáliai Lokroi törvényhozójának, Zaleukosznak álmában fedte fel a törvényeket (Schol. Pi. O. 10, 17). Athéna további álombeli szerepéhez ld. részletesebben JÖHRENS (1981, 1 kötet: 31–37).

ATHÉNA¹

[*Prooimion*] (1) Nosza, az álmunk legyen immáron valóság!² Ó Athéna úrnő, adj még szerencsét és kegyet is, fordulj mostani beszédemhez,³ s érdeme szerint váltsd valóra a látomásokat úgy, ahogy elevenen feltárulkoztak az éjszaka során. Hogy ez valóban világosan és biztosan végbemenjen, legyen itt e beszéd számodra, mely az imádság és a himnusz elegye.⁴

[Athéna születése] (2) Noha minden gyönyörű, ami Athénát érinti és Athénától ered, mégis a leginkább figyelemre méltó az istennő születése. Legfőképpen⁵ azért, mert Athéna minden dolog megalkotójának⁶ és királyának⁷ egyetlen lánygyermek, aki egyedül tőle származik.⁸ Valójában nem akadt senki [vele] rangban egyenlő, akiből megalkothatta volna az istennőt, így hát elvonult magába,⁹ hogy saját magából megalkossa és világra hozza az istennőt. Athéna tehát az egyedüli törvényes lánya apjának, származása apjáéval azonos és megegyező volt.

³ Aristeidés prózahimnuszt leggyakrabban *logosznak* nevezi.

⁴ BAUMGART (1874: 80–81, 71. jz) szerint Aristeidés *hymnoszt* az istennőhöz intézett dicsőítő beszédre, míg az *euchét* a beszéd bevezetőjébe és zárszavába belefoglalt könyörgésekre használja.

⁵ A κεφάλαιος szójáték, utalás Zeus fejére, ahonnan Athéna megszületik.

⁶ A mesterembert, kézművest jelölő δημιουργός-t mint a 'látható világ Teremtőjét' először Platón használja: Pl. *Ti.* 28 a.

⁷ Vagyis Zeustól, vö. Hom. *Il.* 5, 880.

⁸ A μόνος/μόνη gyakori használata az orphikus himnuszok költészet aristeidészi himnuszokra gyakorolt hatását mutatja.

⁹ A sztoikus tanítás szerint az istenség magába vonul vissza az *ekpyrósisis* során Vö. Chrysipp. *Stoic. fr.* 1064. és 1065.

(3) τὸ δὲ ἔτι τούτου μεῖζον, ὅτι καὶ ἐκ τοῦ καλλίστου τῶν ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς κεφαλῆς, ἀνήκεν αὐτὴν, ὡς ἄρα οὔτε ἐκ τῆς ἐκείνου κεφαλῆς κάλλιον ἦν ἀνελθεῖν οὐδὲν οὔτε Ἀθηνᾶ τόπος βελτίων ἀνασχεῖν· ἀλλὰ κατ' ἀξίαν ἄμφω συνέβαινε. γενομένη δ' ἐκ Διὸς καὶ μόνου καὶ ἐκ τῆς κεφαλῆς οὐχ ἦττον τούτων θαυμαστὸν τὸ τέταρτον ἐφείλκετο, ὃ δὴ φασι συμβῆναι περὶ τὸ χάσμα τῆς κεφαλῆς τοῦ θεοῦ φάσμα· ἀνήει γὰρ εὐθύς ἔνοπλος, ὡσπερ ἥλιος ἀνίσχων ὁμοῦ ταῖς ἀκτίσιν, ἔνδοθεν κοσμηθεῖσα ὑπὸ πατρὸς.

(4) διὸ δὴ καὶ οὐ θέμις οὐδέποτε αὐτὴν καταλιπεῖν τὸν πατέρα, ἀλλ' αἰεὶ πάρεστί τε καὶ συνδιαιτᾶται, καθάπερ συμπεφυκυῖα, ἀναπνεῖ τε εἰς αὐτὸν καὶ σύννεστι μόνῃ μόνῳ τῆς γενέσεως μεμνημένη, καὶ τῶν ὠδίνων ἀποδιδουῖσα πρέποντα τὸν μισθόν. (5) δοκεῖ δέ μοι καὶ πρεσβυτάτη θεῶν φῦναι, ἢ κομιδῇ τινῶν εὐαριθμήτων καὶ τῶν πρώτων ὄντων ἐν τῷ τότε· οὐ γὰρ ἂν ἄλλως ἕκαστα ὁ Ζεὺς διεῖλεν, εἰ μὴ παρέδρόν τε καὶ σύμβουλον τὴν Ἀθηνᾶν παρεκαθίσατο.

¹⁰ Homéros nem szól részletesen az istennő születésének körülményeiről, Athénát egyszerűen Zeus lányának nevezi: Vö. Hom. *Il.* 5, 880; Hésiodos szerint Uranos és Gaia tanácsára Zeus lenyelte első hitvesét, Métist, még mielőtt megszüülhetne volna Athénát, aki ezután a főisten fejéből kiszökkenve született meg: Hes. *Th.* 886–900, 924–926. A mítosz másik változata szerint Héphaistos fejével felhasította Zeus fejét, hogy Athéna megszülethessen. Ez a változat Pindarosnál olvasható először (Pi. *O.* 7, 35 skk.), de az ábrázoló művészetben már a Kr. e. 7. század végétől ismert. Athéna születésének témája a vázafestészetben különösen a Kr. e. 6. század második negyedétől adatolható, és a Kr. e. 5. század elejéig számított népszerűnek. Ezekben az ábrázolásokon többnyire Zeus, a főisten fejéből pajzssal, lándzsával és sisakban előugró Athéna, kettő Eileithyia és kettős bárdal Héphaistos látható. A Parthenón keleti oromcsoportján az olymposi istenek társaságában a trónoló Zeus és az éppen megszületett, de már felnőtt Athéna áll. Meglepő módon a Kr. e. 5. századi athéni vörösalakos vázafestészetben nem találunk példát Athéna születésének ábrázolására, majd a Kr. e. 4. századi etruszk tükrök díszítésénél előszeretettel nyúlnak vissza a témához.

¹¹ A pythagoreusoknál a négy az igazságosság, a *tetraktys* (az első négy szám együttese) a pythagoreus bölcsesség lényege, az örökké tartó természet forrása (*Carm. Aur.* 48), vö. Pl. *Prt.* 339 b.

¹² Athéna fegyverzetben történő születése először Stésichorosnál bukkan fel: ld. Scol. A. R. 4, 1310. Továbbá: Hom. *Hymni*, 28, 4–6: „maga a bölcs Zeus szülte nemes fejéből, harci fegyverzetet viselt, mely aranytól fénylett.” (αὐτὸς ἐγεῖναιτο μητίετα Ζεὺς / σεμνῆς ἐκ κεφαλῆς πολεμῆϊα τεύχε' / ἔχουσαν χρύσεια παμφανώωντα).

(3) Ennél is fontosabb, hogy apa a legszebb részéből, a fejéből teremtette meg az istennőt. Sem szebb nem tudott volna fejéből kipattanni, sem Athénának nem lehetett volna nemesebb hely, ahonnan előszökkenjen. Csakhogy mindkettő így ment végbe, ahogy az az istennőt meg is illeti: Zeusból született, egyedül belőle, mégpedig a fejéből.¹⁰ Még egy negyedik¹¹ csodát is előidézett, mely nem marad el a többitől. Azt beszélnek, hogy ez az istennő látványa, amikor apja feje megnyílt, hiszen onnan rögvest teljes fegyverzetben¹² emelkedett ki, mint a sugaraival együtt felkelő nap,¹³ ahogy apja még odabent ékesítette fel. (4) Ezért nem szabad sohasem elhagynia apját. Épp ellenkezőleg: folyton mellette van és együtt él vele, mintha összenőttek volna.¹⁴ Apjával egy ütemben lélegzik és egyedül ő az, aki csak vele áll kapcsolatban, mert emlékezik születésére, s illő bért fizet neki az azzal járó fájdalmaért.

[Az istennő tisztelete és hatalma] (5) Nézetem szerint a legidősebb¹⁵ is az istenek között, vagy legalábbis azon kevesek egyike, akik hajdanán az elsők között éltek. Máskülönben Zeus nem tudott volna szétválasztani minden egyes dolgot, ha nem Athéna ült volna az oldalán segítőként¹⁶ és tanácsadóként.

Pallas mellékneve a *πάλλειν* „ugrani” és „meglendíteni” (Pl. *Cra.* 407a), igével is összefüggésbe hozható, *epiklésise* tehát apja fejéből való előugrásból és fegyvereinek meglengetéséből is levezethető. Az ábrázoló művészetben a teljes fegyverzetben megszülető Athéna legkorábbi példája minden valószínűség szerint egy, a tenosi Xoborgóból előkerült kykládikus *pithos* domborművén látható (Kr. e. 680/670 k.).

¹³ Összevetés a Nap sugaraival: az *epiphania* során gyakran említik a fény- vagy napsugarakat, ld. Hom. *Il.* 6, 513; 19, 398.

¹⁴ Zeus sosincs egyedül, közvetlen környezetében időzik Kratos, Bia, Niké és Zélos vö. Hes. *Th.* 386.

¹⁵ Az életkorra való hivatkozás a himnuszokban szinte mindig előkerül (Quint. *Inst.* Or. 3, 7, 8: *honorem ...addit antiquitas*). Vö. az orphizmusban Dionysost életkora miatt dicsérik: Orph. *H.* 52, 6 (θεῶν πάτερ: az istenek atyja), Erós Platón *Lakomájában* (Pl. *Smp.* 178 c) a legidősebb isten és minden jónak előidézője (ὁ Ἐρως ἐν τοῖς πρεσβύτατος εἶναι. πρεσβύτατος δὲ ὢν μεγίστων ἀγαθῶν ἡμῖν αἰτιός ἐστιν.), Isis az *Aretalogiában*: ἐγὼ εἰμι Κρόνου θυγάτηρ πρεσβυτάτη (*Ἐν vagyok Kronos legidősebb lánya: Aret.* 5).

¹⁶ Athéna Zeus tanácsadója, mindig a közelében van. Vö. *Sap* 9, 9: a bölcsesség – („a bölcsesség... jelen volt, amikor megalkottad a világot”: ἡ σοφία ... παροῦσα, ὅτε ἐποίεις τὸν κόσμον) – is éppúgy az istenség tanácsadója (9,4: „Add nekem azt a bölcsességet, mely trónusod mellett ül”: δός μοι τὴν τῶν σῶν θεῶν παρέδρον σοφίαν). Zeus mellett a tanácsadói szerepkört Themis (Pi. *O.* 8, 22,) és Diké (Plu. *Alex.* 52.) érdemelte ki.

καὶ γάρ τοι μόνη μὲν τὴν αἰγίδα δι' αἰῶνος φορεῖ, μόνη δὲ τοῖς τοῦ πατρὸς ὄπλοις εἰς τὸν Ὀμηρικὸν πόλεμον κοσμεῖται· οἷα δὲ ἐν αὐλῇ θαυματοποιῶν ἅμα τοῖς αὐτοῖς ὃ τε Ζεὺς καὶ ἡ θεὸς χρῆται.

(6) οὕτως δ' ἐστὶν αἰδέσιμος τῷ πατρὶ καὶ πάντων κεκοινώνηκε καὶ τὰ πρεσβεῖα μόνη κατέληφεν, ὥστε καὶ τῶν ποιητῶν οὐς ἂν μάλιστα τις εἴποι τυχεῖν τῆς θεοῦ, Ὅμηρος μὲν τῆς αἰγίδος αὐτῆς μνησθεὶς καὶ τοῦ τρωῶσαι δαίμονος ἐπιχειρήσαντος λέγει

Σμερδαλέην, ἣν οὐδὲ Διὸς δάμνησι κεραυνὸς,

λέγων ἀσφαλῶς, ἐπειδὴ γε καὶ τῷ Διὶ τῶν σκηπτῶν καὶ κεραυνῶν πλείονος ἄξια τὰ παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς. Πίνδαρος δ' αὖ φησι δεξιὰν κατὰ χεῖρα τοῦ πατρὸς αὐτὴν καθεζομένην τὰς ἐντολὰς τοῖς θεοῖς ἀποδέχεσθαι. (7) ἀγγέλου μὲν γάρ ἐστι μείζων, ἣ γε τῶν ἀγγέλων ἄλλοις ἄλλα ἐπιτάττει πρώτη παρὰ τοῦ πατρὸς παραλαμβάνουσα, ἀντ' ἐξηγητοῦ τινος οὕσα τοῖς θεοῖς [καὶ εἰσαγωγέως, ὅταν καὶ τούτου δέη].

¹⁷ Homérosnál Zeus Aigiochos mellett csak két isten viseli az *Aigist*: az egyik Athéna (Hom. *Il.* 21, 400), akit a képzőművészeti ábrázolásokon is csaknem mindig *Aigisban* látunk. A másik Apollón, aki szintén használja azt, ám csak Zeus megbízásából vö. Hom. *Il.* 15, 229–230.

¹⁸ Vö. Hom. *Il.* 387–388: „S fellegtorlaszoló Zeusz ércingét felövezve, / fegyveresen készült könnyontó háboruságra.” (Ford. DEVECSERI G.) (ἦ δὲ χιτῶν' ἐνδύσα Διὸς νεφεληγερέταο / τεύχεσιν ἐς πόλεμον θωρήσσετο δακρυόεντα.)

¹⁹ A θαυματοποιός különféle népszerű művészt, cirkuszi mutatványost jelölhet a bűvésztől és zsonglőrtől egészen a bábjátékosig (Pl. *Sph.* 235 d; *R.* 514 b; *D.* 2, 19). Itt Aristeidés összeveti Zeust egy nagy csodatévővel (talán Asklepioszal vö. *Or.* 39, 14.), Athénát annak segítőjével, akinek átadja bizonyos attribútumait és erejét. Továbbá a „csodatévő” a teremtés kontextusában, kozmológiai síkon is értelmezhető. Hom. *Od.* 4, 74 (Ζηνός... αὐλή) alapján az αὐλή az Olympost jelöli.

²⁰ Arés, aki az *Iliasban* megtámadta az istennőt: Hom. *Il.* 21, 391 skk. Aristeidés egyszerűen csak *daimónnak* aposztrofálja Arést.

²¹ Hom. *Il.* 21, 401. Ford. DEVECSERI G.

Ő az egyetlen istennő, aki örökké *Aigist* visel,¹⁷ egyedül ő szerelkezik fel a homérosi harchoz apja fegyvereivel,¹⁸ és, akárcsak a csodatévők udvarában,¹⁹ Zeus és az istennő egyszerre használják azokat.

(6) Egyszóval Athéna apja szemében különösen tiszteletre méltó. Mindenben osztozott vele és egyedül ő nyerte el az elsősülöttséggel járó előjogokat olyannyira, hogy a költők közül – akikről leginkább elmondható, hogy az istennő jóindulatában részesültek – Homéros, miután felidézte az istennő *Aigisát* és azt az istent,²⁰ aki megpróbálta megsebezni Athénát, azt mondta:

„a félelemkeltőt, amit még Zeus villáma sem ver le.”²¹

Homéros helyesen állítja ezt, mert még Zeus szemében is többet ér a mennydörgésnél és villámoknál²² is mindaz, ami Athénától ered.²³ Eközben Pindaros azt mondja, hogy Athéna apja jobbján²⁴ ül és az isteneknek címzett parancsokat veszi át. (7) Athéna ugyanis fontosabb egy hírnöknél. Ő az, aki hírnököknek egyszer ezt, máskor azt a parancsot adja. Ezeket első kézből kapja apjától. Egyfajta tolmácsa²⁵ az isteneknek és a [beavató]²⁶ szerepét is betölti, [ha a szükség úgy hozza].

²² A mennydörgés és a villám Zeus attribútumai: Vö. Hes. *Th.* 504–506.

²³ Tudniillik az istennő bölcsessége többet ér, mint az erőszakot jelképező villámlás és mennydörgés. A motívumhoz ld. A. *Pr.* 211sk és 915skk.

²⁴ Pi. *fr.* 146. Aristeidés ezzel voltaképp egy új rangsort állít fel az Olymposon. A főisten közelében tartózkodáshoz: Hom. *Il.* 24, 100: „Zeusz atya mellé ült; Pallasz helyet adva odébbment.” (Ford. DEVECSERI G.) (ἦ δ' ἄρα παρὰ Διὶ πατρὶ καθέζετο, εἶξε δ' Ἀθήνῃ). Athéna kitüntetett helyzetéhez ld. még Hor. *C.* 1, 17, 12: *unde nil maius generatur ipso / nec viget quidquam simile aut secundum. / proximos illi tamen occupavit / Pallas honores (...).*

²⁵ Az ἐξηγητής a szakrális jogból kölcsönzött kifejezés. A szöveghelyhez ld. Apollón funkcióját Iulianusnál (Jul. *Or.* 4, 144 a): „Apollón tolmácsolja számunkra a legszebb gondolatokat, amelyeket az istennél lelhetünk fel”: ἐξηγητής ἡμῖν ἐστι τῶν ἐπὶ τοῦ θεοῦ καλλίστων διανοημάτων.

²⁶ Az εἰσαγωγεὺς jogi *terminus*: azt a személyt jelölte, aki a bíróságon előterjesztette a vádat. A kifejezés a Kr. u. 1–2. század fordulóján lépett ki a jogi és államjogi szférából. Itt Aristeidés Héraklésnek az Olymposra történő bevezetésére utal. A kifejezéshez ld. még a kis-ázsiai feliratos anyagot is, ahol a versenybe bevezető személyt jelöli: ld. ROBERT (1969: 1106–1108).

ἄτε δὲ ἐν κορυφῇ τε τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐκ κορυφῆς τοῦ Διὸς γενομένη πόλεων τε πασῶν τὰς κορυφὰς ἔχει κατὰ κράτος ὡς ἀληθῶς ἡρηκυῖα καὶ τῶν ἀνθρώπων ὅσοι θεοφιλεῖς οὐκ ἄτη πατεῖ τὰς κεφαλὰς, Ἀθηναῖ δὲ ἀνέχει καὶ ἐμβατεύει, τηροῦσα τὸ σύμβολον τῆς αὐτῆς γενέσεως. (8) Τὸ μὲν δὴ κράτος τῆς θεοῦ τοσοῦτον ἐν οὐρανῷ καὶ γῆ. ὅσου δὲ ἀξία θεοῖς τε καὶ ἀνθρώποις ἐστί τε καὶ γεγένηται καὶ γενήσεται θεῶν μὲν ἂν παῖδες ἄμεινον εἶποιεν ὅσοι χορευταὶ τῆς Ἀθηναῖς, πειρατέον δὲ καὶ ἡμῖν ἀμωσγέπως εἰπεῖν, ποιηταῖς τε ἄχρι τοῦ μετρίου προσχρωμένους καὶ τῷ λόγῳ τοσοῦτον ἐφιέντας, ὡς μὴ πολὺ τι παρενεγκεῖν ἢ τὸν πάντα ἰσομέτρητον συμβῆναι τῷ ὄνειρατι.

(9) λέγεται γὰρ ὡς ἐπειδὴ οἱ Γίγαντες παρετάξαντο ἐν τῇ Φλέγρα, Ἐγκέλαδον μὲν καὶ τοὺς ἡγουμένους αὐτῶν κτείνει ἢ θεὸς, τοῖς δ' ἄλλοις θεοῖς ὀλίγον τὸ ἔργον γίγνεται, ἐπεὶ καὶ τῶν ἄλλων Γιγάντων ὅσον ἦν κράτιστον κτείνει ἢ θεὸς, ἄτε καὶ φύσει πολεμίους ὄντας ἑαυτῇ διαφερόντως ἀμυνομένη· ἦσαν γὰρ ἀπ' ἐναντίου τοῦ γένους αὐτῆ. οἱ μὲν γὰρ ἐκ τῶν κοίλων τῆς γῆς ἐπεφύκεσαν καὶ τῶν ἀλογωτάτων, ἢ δὲ ἐκ τοῦ καθαρωτάτου τῶν ἐν τῷ αἰθέρι.

²⁷ Játék a κορυφή „hegytető” és „fejtető” jelentéseivel.

²⁸ Az istennő születésének és az Akropolisokon kialakult tiszteletének összekapcsolása. Az irodalmi források és a feliratos anyag bevonásával ld. JÖHRENS (1981, 1. kötet: 70–71) és JÖHRENS (1981, 2. kötet: 359–390) részletes katalógusát.

²⁹ Hes. Th. 96: „boldog, akit a Múzsák szeretnek” (ὁ δ' ὄλβιος, ὄντινα Μοῦσαι φίλωνται); Hom. *Hymni* 2, 486sk: „boldog nagyon az, akit ezek jóindulatúan kedvelnek a földi halandók közül” (μέγ' ὄλβιος ὄν τιν' ἐκεῖναι / προφρονέως φίλωνται ἐπιχθονίων ἀνθρώπων).

³⁰ Até a baj, a téveszme, pusztulás és az ostobaság istennője a görög mitológiában: Hom. *Il.* 19, 91–94: „Zeusznak lánya az Ártás, ő árt mindegyikünknek, / tisztelt, ám vészes; puha lábbon jár, nem a földön / lép ugyanis, de fején a halandó földilakóknak, / s árt nékik: mindig van, akit beleránt a gonoszba.” (Ford. DEVECSERI G.) (πρόεσσα Διὸς θυγάτηρ ἄτη, ἢ πάντας ἀἴται, / οὐλομένη· τῇ μὲν θ' ἀπαλοὶ πόδες· οὐ γὰρ ἐπ' οὔδει >/ πάλνεται, ἀλλ' ἄρα ἢ γε κατ' ἀνδρῶν κράατα βαίνει / βλάπτουσ' ἀνθρώπους· κατὰ δ' οὖν ἕτερόν γε πέδησε.)

³¹ A védőisten összefüggésében az ἐμβατεύω („belép”, „gyakran megfordul”): A. *Pers.* 449 és Cratin. 321 (LIDDELL–SCOTT–JONES alapján)

³² A δύναμις és az ἀρετή mellett a κράτος a himnuszokban gyakran használt *terminus technicus*, amellyel az istenség hatalmát fejezik ki.

Mivel Athéna az Olympos csúcsán és Zeus fejéből született,²⁷ mintha csak bevette volna, valamennyi város magaslátát birtokba veszi erejével.²⁸ Ami pedig az istenek szemében kedves embereket illeti,²⁹ nem Até³⁰ hág a fejükre, hanem Athéna emeli magasba őket, és mint védőisten³¹ lép beléjük, híven születésének ismertetőjegyéhez.

[Az istennő magasztalása a tettei alapján] (8) Ebben áll az istennő égi és földi hatalma.³² Hogy mennyit ért, ér és fog érni az emberek és istenek szemében, arról az istenek gyermekei, Athéna karának tagjai jobban tudnának nyilatkozni,³³ mégis meg kell próbálnunk valahogyan elmondani a megfelelő mértékig felhasználva a költőket³⁴ és csak annyira engedni a beszédnek, hogy ne különbözzék sokban az álomtól, vagy pontosan egyezzen meg vele.

[*Gigantomachia*: Az istenek iránti jócselekedete] (9) Azt mondják, miután a gigások Phlegrában³⁵ csatarendbe álltak, az istennő megölte Enkeladost³⁶ és a gigások vezetőit. A többi istennek kevés teendőt hagyott, mert az istennő megölte a többi gigas közül a legerősebbet is, kiváltképpen azokat pusztította el, akik a természet szerint ellenségei voltak, mert az övével ellentétes fajból származtak. Ezek a föld üregeiből és a lehető legképtelenebb helyekről sarjadtak, míg az istennő az *aithér* a legtisztább részéből.

³³ Vö. P. Ti: 40d 9: „lehetetlen nem hinni az istenek gyermekeinek” (ἀδύνατον οὖν θεῶν παισὶν ἀπιστεῖν). Az istenek gyermekei a költőket jelenti. Aristeidés kiegészíti a platóni képet azzal, hogy párhuzamot von a költők és az istennő és a kartagok és karvezető között.

³⁴ Ez szorosan összefügg a szónok mítoszokkal szembeni szkepszisével, erről ld. részletesebben GOEKEN (2012: 277–283).

³⁵ Phlegra a *gigantomachia* mitikus helyszíne. Pl. A. *Eum.* 295, Pi. N. 1, 67 skk. Az orphikus himnuszokban Athéna a *phlegrai gigások elpusztítója* (Φλεγοραίων ὀλέτειρα Γυγάντων: Orph. H. 32, 12). A mitikus Phlegra a Chalkidiké-félszigeten Pallénére lokalizálható, vö. Hdt. 7, 123.

³⁶ Az attikai mítoszváltozatban Enkelados Athéna ellenfele: ld. pl. E. *Heracl.* 908. ill. az attikai vázákön olvasható kísérfeliratokat. A legkorábbi darab egy, kb. a Kr. e. 6. század közepére datálható kismester-csésze, amelyen Athéna kerek pajzssal, jobbában lándzsával harcol Enkeladossal. A gigas nevét felirat jelzi, amelyet a sisakforgó felső részére írtak. A gigások elleni harcban Athéna ellenfelei még pl. Berektas és Laertas: ehhez ld. a delphoi siphnosi kincstár frízét. Athéna ellenfelének azonosítása a pergamoni Zeus-oltár frízén vitatott.

πρὸς οὖν τοὺς ἐκείνων ὄφεις συμφύτους καὶ τᾶλλα ὅσα τῆς γῆς ἐφείλκοντο τὸν αὐτῆ συμφύτον κόσμον καὶ τὸ παρ' αὐτῆς ἀντεπήγαγε πῦρ, ἕως ἐξέκαυσε καὶ ἐξείλε τὸ γένος. τότε μὲν τὸ ἔργον αὐτῆς ὑπὲρ θεῶν τε καὶ τῆς θείας φύσεως ἀπάσης ἄδεται καταπραχθέν. τὴν δὲ Τιτάνων καὶ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν κληθέντων μάχην οὐχ ἥδιον ἐμοὶ γοῦν λέγειν. (10) ἀλλὰ μὴν εἰς γε τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα ὅσας εὐεργεσίας κατέθετο ἐνθυμηθῆναι ῥᾶον ἢ διελθεῖν λόγῳ. ἢ μὲν οὖν μεγίστη τῶν εὐεργεσιῶν καὶ διὰ πάντων τῶν γιγνομένων διήκουσα καὶ παρατείνουσα πάντας χρόνους καὶ τόπους, ὅτι Ἀθηνᾶς ἡγουμένης οὐδὲν πώποτε ἀνθρώποις ἡμαρτήθη, οὐδ' αὖ πράξουσι ποτε χρηστὸν οὐδὲν ἄνευ τῆς Ἀθηνᾶς.

(11) εἰ δὲ δεῖ καὶ τῶν ἐν μέρει μνησθῆναι καὶ τοὺς μύθους μὴ ἀτιμάσαι, προσθῶμεν ἔλαιον ὑγείας φάρμακον φανθὲν ὑπ' αὐτῆς, καὶ ἐσθῆτα, ὁμοῦ μὲν κόσμον τῷ σώματι, ὁμοῦ δὲ τῆς αὐτῆς ὑγείας φάρμακον. (12) ἀλλὰ μὴν ἀμφοτέρῳ γε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐπικούρος γεγένηται, γυναιξὶ μὲν ταλασίαν παραδοῦσα, ἀνδράσι δὲ ὄπλων χρῆσιν ἀναθεῖσα ἀμφοτέρων αὖ τῶν καιρῶν ἐπεμελήθη, πολέμου καὶ εἰρήνης, δι' ὄπλων καὶ νόμων. διχῆ δ' αὖ καὶ τούτων ἑκατέρῳ προσηνέχθη. (13) πρῶτον μὲν γὰρ τῆς ὀρείου καὶ καθ' ἑκάστους διαίτης ἀπαλλαγῆναι καὶ συνελθόντας οἰκεῖν ἐν ταυτῷ μίαν συνοικίαν κοινήν περιβαλλομένους ἥδ' ἐστὶν ἡ πείσασα, καὶ εἰσὶν αἱ πόλεις δῶρα Ἀθηνᾶς· ὅθεν δὴ καὶ πολιούχος ἅπασι κέκληται.

³⁷ Mind az irodalomban (Hes. Th. 186), mind a képzőművészetben a gigasokat először emberi alakban, *hoplitákként* ábrázolják. Kígyólábakkal – Typhón *szkhémája* nyomán – először a Kr. e. 4. század vázafestészet ábrázolásain tűnnek fel.

³⁸ Egyrészt Athéna dísze (vö. 3. caput: κοσμηθεῖσα), azaz vele született fegyverei, másrészt az Athéna által képviselt Rend áll szemben a gigasok által előidézett rendezetlenséggel.

³⁹ A gigasokat a tűz pusztítja el, éppúgy, mint Typhónt (Hes. Th. 853skk). A tűz összefügg az *ekpyrósis* sztoikus tanával is, azaz az eredeti tüzes állapotba való visszatéréssel.

⁴⁰ A titánok felett aratott győzelem alapozta meg Zeus uralmát (Hes. Th. 624skk és 711skk). Athéna ehhez a harchoz nem tudott csatlakozni, hiszen még meg sem született.

⁴¹ Az istenség emberszeretete megint a himnuszok elmaradhatatlan eleme. Aristeidés is kitér erre a pontra valamennyi himnuszában.

⁴² Itt Aristeidés a διήκουσα... πάντας sztoikus formulát alkalmazza, hogy kifejezhesse Athéna egész emberi világot és történelmet érintő jócselekedetét. Allegorikus jelentésben Athéna mint *phronésis* („okosság”, „bölcesség”) áthatol mindenben (Athenagoras, *Leg.*: περι τῆς Ἀθηνᾶς, ἦν φρόνησιν διὰ πάντων διήκουσάν φασιν).

⁴³ Hes. Th. 429skk.

Kígyólábaik³⁷ és más, a földből magukkal hozott tulajdonságaik ellen Athéna a veleszületett ékességét³⁸ és belőle áradó tüzet³⁹ vetette be, amíg el nem égette és el nem pusztította e fajt. Megénekelték, hogy ezt a tettét az istenek és az egész isteni természet érdekében vitte véghez. Ezzel szemben a titánok és az úgynevezett olymposi istenek között dúló harc elbeszélése nem valami kellemes, legalábbis nekem.⁴⁰

[Athéna jótéteményei az emberek irányában] (10) Az emberek életét érintő jótetteit⁴¹ könnyebb elképzelni, mint részletesen tárgyalni. A legnagyobb jótéteménye, mely kiterjed mindenre,⁴² ami csak megszületik, és minden időn és helyen átível, kétségkívül abban áll, hogy Athéna vezetése alatt az emberek vétkes dolgot nem műveltek sohasem, sem hasznos dolgot nem tesznek nélküle.⁴³ (11) Ha a mítoszokat sem mellőzve részletekbe kell bocsátkoznunk, említsük meg az olajat⁴⁴ mint az istennő által teremtett egészségmegőrző gyógyszert, és a ruházatot, mely egyszerre dísz a testnek és játszik szerepet az egészség megóvásában.⁴⁵ (12) Mindkét emberi nemnek a támasza volt: az asszonyoknak a gyapjúfonást⁴⁶ adta át, a férfiakra a fegyverek használatát bízta. A fegyverek és a törvények útján gondja volt mindkét állapotra – háborúra és békére egyaránt. Mindkét területnek kétféle módon is hasznára volt. (13) Athéna volt az első, aki meggyőzte az embereket, hogy hagyjanak fel az elszigetelt hegyi életvitellel, hogy gyűljenek egybe és éljenek ugyanazon a helyen, s hogy egyetlen közös településsel védelmezzék magukat.⁴⁷ A városok tehát Athéna ajándékai, ezért nevezte mindenki „Városvédőnek”⁴⁸ az istennőt.

⁴⁴ Az istennő Attika birtoklásáért Poseidónnal folytatott viszálykodása során nemesítette az olajfát. Az olaj egészségóvó szerepéhez ld. Pl. Mx. 238 a; Pi. P. 221skk.

⁴⁵ A ruha mint *pharmakon*: védi és befedi a csupasz testet. Ld. Pi. O. 9, 97sk.; Pl. Plt. 279e; Ph. Ex. 22, 25.

⁴⁶ Már a homéroszi eposzokban ebben a minőségben tűnik fel – *peplos*át is maga szövö: Hom. Il. 734sk. Athéna tanította szőni Pandórárt is (Hes. Op.63sk.). A phaiák asszonyok a szövőszéken végzett munkájukról voltak híresek (Od. 7, 110sk.).

⁴⁷ A primitív, kezdetleges életforma negatívan jelenik meg. Aristeidés számára a civilizáció a *synoikismosszal* és az azzal járó társadalmi kapcsolatokkal kezdődik. Athéna volt az első, aki meggyőzte az embereket, hogy gyűljenek össze és alapítsanak városokat.

⁴⁸ Athénát, a *polisok* védelmezőjét Athéna Polias, Poliatis, Politis, Poliouchos mellékneveken tisztelték. A Poliouchos azt a személyt jelöli, aki fellegrát uralja, megtartja, egy istenséggel kapcsolatban állva védelmezi azt. Athénát megilleti a Poliouchos jelző, hiszen ő adományozta az embereknek a városokat. Trója védőistennője már a homéroszi eposzokban is felbukkan (Hom. Il. 6, 269skk.).

τὰς δὲ ἀκροπόλεις ἐξεῖλον αὐτῇ δικαίως, ἅμα μὲν σύμβολον τῆς γενέσεως, ἅμα δὲ ὥσπερ τοῖς βασιλεῦσι καὶ ἡγεμόσι τεμένη καὶ χώρους ἐξαιρουῶσιν, οὕτω τῇ τοῦ παντός ἡγησαμένη θεῷ τὰ ἐπικαιρότατα ἐξεῖλον. ἐν μὲν δὴ τοῦτο λέγω κοινὸν εὐεργέτημα τῆς θεοῦ, πρὸς τὴν καθ' ἡμέραν δίαιταν, πολιτείαν καὶ νόμους, ἕτερον δὲ τὰς ἐμπύρους τε καὶ ἀπύρους τέχνας, ἃς τοῖς καθ' ἑκάστους διεῖλέ τε καὶ διαιρεῖ (14) μόνη γὰρ ἀπάσης σοφίας ἡγεμών ἐστι. καὶ μὴν τῶν γε πρὸς τὸν πόλεμον συστημάτων τὰ πρωτεύοντα δὴ ἐξευρέ τε καὶ κατεσκευάσατο· ὀπλιται γὰρ καὶ ἵππεῖς τῶν Ἀθηνᾶς εὐρημάτων εἰσί. διττὰ δὲ ἑκατέρου μαρτύρια· τῶν μὲν ὀπλιτικῶν Αἰγύπτιοι μὲν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν, οἱ δὲ ἐπώνυμοι τῆς θεοῦ τῶν ἐπὶ τῆς Εὐρώπης πρῶτοι προβαλλόμενοι τὴν ἀσπίδα· ἔστι γὰρ καὶ κατ' Αἴγυπτον Ἀθηνᾶς νομὸς ἱερός, ᾧ ταῦτα ἀνάκειται. παραπλησίως δὲ καὶ περὶ τῆς ἵππικῆς. λέγεται γὰρ Ἐριχθόνιον μὲν τὸν τῆς θεοῦ τρόφιμον πρῶτον ἀνθρώπων ἄρμα ζευῶσαι ἵππων· Βελλεροφόντη δὲ αὖ πρὸς τὸν κέλητα γενέσθαι χαλινὸν παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς. Τριπτόλεμος δὲ Ἐριχθονίου νεώτερος· εἶθ' ἂν καὶ τούτω τὰ μὲν σπέρματα παρὰ τῆς Δήμητρος, τὸ δὲ ἄρμα παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς.

⁴⁹ A *temenos* a homérosi eposzokban az istenség (Hom. *Il.* 2, 696; 8, 48; 23, 148) vagy *hérós*, uralkodó (Hom. *Il.* 6, 194; 9, 574skk) számára a közbirtokból sorsolás útján kiharított rész. Később a „szent terület” jelentése válik elterjedté. Az aristeidési szövegben a *temenos* voltaképpen a királyoknak és hősöknek kijáró dízsír, ehhez ld. Hdt. 4, 161, 3.

⁵⁰ Vö. Pl. *Grg.* 450 c. és Pl. *Prt.* 321e 1–2.

⁵¹ A *hopliták* felszerelését – a sisakot, pajzsot és a lándzsát – viselte Athéna is születése pillanatában.

⁵² Az athéniak, vö. Pl. *Tim.* 24 b 7.

⁵³ Egyiptom Ázsiához sorolását és a világ kettéosztását (Ázsia, Európa) például Isokratésnél is megtaláljuk (Isoc. *Paneg.* 179).

⁵⁴ ταῦτα ti. συστήματα (a *hopliták* művésze).

⁵⁵ Ehhez ld. Pl. *Tim.* 21 e. A Nílus nyugati deltájánál fekvő Sais főistene Neith, akit Athénával azonosítanak. Vö. Hdt 2, 169–170.

⁵⁶ Erichthonios, Athén mitikus királya. Bizonyos mítoszvariáns szerint αὐτόχθων („földből született”, ld. Pi. *fr.* 253: Ἐριχθόνιον ἐκ γῆς φανῆναι.), akit Athéna nevelt fel (Apollo. 3, 14, 6). A Kr. e. 5. századi attikai vázafestészetben közkedvelt az a jelenet, amikor Gé átnyújtja Athénának a csecsemő Erichthonioszt.

Aristeidés nem említi, hogy Erichthonios Héphaistos fia. Héphaistos ugyanis megpróbálta megerőszkolni Athénát. Ám az istennő ellenállt, s dulakodásuk folyamán Héphaistos spermája Athéna combjára cseppent, aki undorodva letörölte egy gyapjúcsomóval (ἔριον) és a földre hajította (χθών) azt. Erichthonios tehát a Földre csöppenő spermából született.

Joggal szentelték neki az Akropolisokat, hiszen ez születésének szimbóluma, másrészt, ahogyan királyoknak és vezetőknek választják ki a szent körzeteket és helyeket,⁴⁹ ugyanúgy szemelték ki a legalkalmasabb helyet a mindenség felett uralkodó istennőnek is. Szóval ezt tartom az istennő első közös jócselekedetének, ami a mindennapi életre vonatkozik – pontosabban az államrendre és a törvényekre. A második a tűzzel összefüggő és tűz nélküli mesterségekkel kapcsolatos.⁵⁰ Ezeket az embereknek egyénileg osztotta szét és osztja még most is, mert egyedül ő a vezetője a bölcsesség egészének.

(14) Valójában a katonai alakulatuk közül az első kettőt is ő találta fel, majd szervezte meg: a *hopliták*⁵¹ és lovasság ugyanis Athéna találmányaihoz tartozik. Két bizonyítékot is találni erre. Ami a *hoplitákat* illeti, Ázsia népei közül az egyiptomiak, Európában az istennő után elnevezett város lakói⁵² voltak az elsők,⁵³ akik maguk előtt pajzsot tartottak. Ráadásul Egyiptomban van egy Athénának szentelt szent tartomány is, melyhez ez a harci művészet⁵⁴ fűződik.⁵⁵ Hasonló a helyzet a lovassággal is. Úgy beszélnek, hogy az istennő első neveltje, Erichthonios⁵⁶ az első ember, aki kocsi elé fogta a lovakat.⁵⁷ A hátszlóhoz Bellerophón Athénától kapta a zablát.⁵⁸ Triptolemos, aki Erichthoniosnál fiatalabb, a magvakhoz Démétér, de a kocsihoz Athéna révén jutott.⁵⁹

⁵⁷ Athéna találta fel a harcokcsit. Hom. *Hymni* 5, 12sk: „elsőként tanította az ácsokat a földön harci kocsit és szekeret készíteni, ércel kimunkáltat” (πρώτη τέκτονας ἀνδρας ἐπιχθονίους ἐδίδαξε / ποιῆσαι σατίνας καὶ ἄρματα ποικίλα χαλκῶ) és a négyesfogatot is (Cic. *ND* 3, 59: *quadrigarum inventricem*).

⁵⁸ Pi. O. 13: Athéna kantárjának köszönhetően Bellerophónnak sikerült befognia Pégasost, majd a hátszló segítségével megölnie Chimairát. Pausanias arról számol be [Paus. 2, 4, 1], hogy „az istenek közül Athéna nyújtotta a legtöbb segítséget Bellerophontésznek, sőt állítólag ő adta neki a Pégaszoszt is: ő törte be a paripát, és saját kezével rakta rá a zablát (*khalinosz*)” (Ford. MURAKÖZY Gy.) (Ἀθηνᾶν γὰρ θεῶν μάλιστα συγκατεργάσασθαι τὰ τε ἄλλα Βελλεροφόντη φασὶ καὶ ὡς τὸν Πήγασόν οἱ παραδοίῃ χειρωσαμένην τε καὶ ἐνθεῖσα αὐτῇ τῶ ἵππῳ χαλινόν).

⁵⁹ Démétér Triptolemost választotta, hogy az embereket megtanítsa a földművelésre. Aristeidésnél Triptolemos csak az Athéna által feltalált kocsi révén tudta beutazni a világot. Démétér ajándékára csak Athéna adománya révén tehetett szert, a mezőgazdaság elterjedése tehát éppúgy Athénának is köszönhető.

ὥστε νομίζειν χρὴ τοιαῦτ' εἶναι πάντα τὰ δῶρα τῆς Ἀθηνᾶς τοῖς ἀνθρώποις, οἷα πρὸς τοὺς πολέμους ἐστίν, ὀπλιτῶν φάλαγξ καὶ τάξις ἰππέων. (15) ἔοικα δὲ προσθήσειν ὃ με ἀρτίως διέφυγεν, ὅτι καὶ τὰ ναυτικὰ Ἀθηνᾶς ἦν. ἐχέτω δὲ χώραν διττὴν τῷ λόγῳ. πρὸς τε γὰρ τοὺς πολέμους, εἴ τις καὶ οὕτω διχῆ διαιροῖτο τῶν κατ' ἡπειρον καὶ τῶν ἐν θαλάττῃ, δείξει προνοηθεῖσαν τὴν θεόν· εἰ καὶ διχῆ πάλιν τῶν κατ' ἡπειρον, ἔν τε τὸ αὐτὸ τὸ τῶν ναυτικῶν εἰς ἄμφω τείνει· εἰρηναῖον μὲν τὰς ὀλκάδας καὶ τὴν διὰ τούτων ἐμπορίαν, πολεμιστήριον δὲ τὰς τριήρεις, ὥσπερ ἄρμα ἀμιλλητήριον καὶ πολεμιστήριον· περιδέξιος γὰρ ἡ θεὸς αὐτὴ τε καὶ τὰ δῶρα αὐτῆς. (16) ἔοικα δὲ σμῆνος ἐπεγεῖρειν, καὶ μοι σύνδυο ἐφήσιν ἡ θεός. ἐνιδῶν γὰρ ἐμπορία τε καὶ ναυμαχία τῆς Ἀθηνᾶς οὖσιν ἀμφοτέροις, ἐνεῖδον γεωργία τε καὶ ἐμπορία τῆς Ἀθηνᾶς οὖσιν ἀμφοτέροις, καὶ Βουζύγης τις ὑπῆλθέ με τῶν ἐξ ἀκροπόλεως, καὶ ὡς οὐκ ἦν τῷ γεωργῷ οὔτε τὸ ἄροτρον οὔτ', ἐπειδὴ καὶ τὸ ἄροτρον, τό γε ζευῆσαι τὰς βοῦς,

εἰ μὴ ἐπιπροσύνην δῶκε γλαυκῶπις Ἀθήνη,

δι' ἧς ἄροτρον μὲν καὶ ναῦς ἐδημιουργήθη, ἐξεύχθησαν δὲ ἵπποι καὶ βόες. (17) Φιλανθρωποτάτη δὲ ἡ αὐτὴ καὶ δυνατωτάτη. τῆς μὲν οὖν δυνάμεως τί χρὴ μεῖζον εἰπεῖν σημεῖον ἢ τὸ νικᾶν πανταχοῦ; οὐ γὰρ ἐστὶν Ἀθηνᾶς νίκη κυρία, ἀλλ' Ἀθηνᾶ νίκης ἀεὶ

⁶⁰ Athéna kapcsolata a tengeri utazással és hajóval: a hajóépítés védnöknője (Hom. *Il.* 15, 410skk): „Ámde miként a zsinór megméri a gályagerendát / értő ács keze közt, aki mestersége tudását / bírja egészen, mert Pallas tanította meg arra.” (Ford. DEVECSERI G.). (ἀλλ' ὡς τε στάθμη δόρυ νήϊον ἐξιθύνει / τέκτονος ἐν παλάμῃσι δαήμονος, ὅς ῥά τε πάσης > / εὖ εἰδῆ σοφίης ὑποθημοσύνησιν Ἀθήνης). Pártfogloltjainak segít a tengeri utazások során: Hom. *Od.* 2, 420: Jó szelet is küldött nekik a bagolyszemű Pallas (τοῖσιν δ' ἔκμενον οὖρον ἴει γλαυκῶπις Ἀθήνη); 15, 212. Az Argó építéséhez: FGrH 12 F 31: Apoll. *Rhod.* 1, 18sk és 1, 111. Danaosnak a hajóépítésben nyújtott segítségéhez ld. Apollod. 2, 1, 4.

⁶¹ A *holkas* vontatott hajó. A nyúlánk *triérésszel* ellentétben ez a hajótípus szélesebb és mélyebb. A kereskedelemben betöltött szerepe mellett csapatszállításra és utánpótlás biztosítására is használták.

⁶² A *triérés* a Kr. e. 7. sz.-tól egészen a római korig használt harci evezős hajó. A korinthosiak legfontosabb találmánya: Th. 1, 13, 2.

⁶³ Utalás Sókratés egyik megnyilvánulására (Pl. *Rep.* 5, 450 b2).

⁶⁴ Athéni *hérós*, aki elsőként fogott be ökröket a szántáshoz. Azt is beszélnek róla, hogy megszelídítette és kocsí elé fogta a bikákat. Ekéjét az Akropolison állították ki: *Schol. ad. Aeschin.* 2, 82.

⁶⁵ Hom. *Od.* 5, 437.

⁶⁶ Hes. *Th.* 383.

Ezen a ponton meg kell jegyeznünk, hogy Athéna embereknek szánt összes ajándékai ilyesfélék – a háborúhoz köthetők, mint a *hoplita phalanx* és a lovascsapat. (15) Úgy gondolom, kiegészítem azzal, amit eddig nem érintettem, tudniillik, hogy Athénának köszönhetően tettünk szert a hajózásra is.⁶⁰ Ennek kétszeresen is helyet kell kapnia beszédemben: egyrészt mert fel fogja tárni, hogy az istennőnek gondja volt a háborúkra is, mégpedig ha ezt is további két részre osztjuk szárazon és vízen is. Bár a szárazföldi is kétfelé osztható, egy és ugyanaz a helyzet a hajózással, mely két területet ölel fel: békeidőben a vontatott teherhajót⁶¹ és az ezzel folytatott kereskedelmet, míg háború idején a *triéreseket*,⁶² éppen úgy, ahogy a verseny- és harci kocsik is két területet képviselnek. Az istennő éppoly leleményes, mint az ajándékai.

(16) Mintha csak méhkas bolydult volna fel,⁶³ s ráadásul az istennő kettőt is küld nekem. Miután felismertem, hogy mind a (tengeri) kereskedelem, mind a tengeri hadviselés Athénától származik, majd beláttam, hogy a földművelés és a kereskedelem is Athénától származik, s egy bizonyos Bouzygés⁶⁴ jutott eszembe, egyike az Akropolisról származóknak, s hogy a földművesnek sem lett volna ekéje, de ha lett is volna, nem tudta volna befogni őket,

„ha nem adott volna bölcsességet a ragyogószemű Athéna.”⁶⁵

Neki köszönhetően készült az eke és a hajó, s fogták igába a lovakat és az ökröket.

[Athéna emberszeretete és hatalma] (17) Athéna a lehető legemberszeretőbb és leghatalmasabb istennő. Szükséges-e annál nagyobb bizonyítékot említeni hatalmát illetően, minthogy mindenhol győzedelmeskedik? Mert nem a Győzelem⁶⁶ Athéna úrnője, hanem Athéna áll mindig a Győzelem felett.⁶⁷

⁶⁰ Ld. a himnusz 26-os *caputját*: „Nincs más az égilakók között, de egyáltalán a világon sem, akinek nevéhez nemcsak hozzájárul a győzelem, hanem neve egyenesen azonos azzal.”

Athéna Niké kultusza leginkább Athénben ismert, kultusza Kr. e. 566-ig nyúlik vissza. Az Akropolison Kr. e. 420 körül épült meg Athéna Niké ión stílusú temploma (Vö. Pausanias pontatlanságával [Paus. 1, 22, 4]: ő ugyanis Niké Apterós, a Szárnyatlan Győzelem templomának nevezi). Kultusza Attika mellett Megarában (Paus. 1, 42, 4), a régészeti adatok alapján Rhodoson és Erythraiban is dokumentált. Pergamonban Athéna a háború istennője, aki szavatolja a győzelmet, *epiklésise* Niképhoros („Győzelemhozó”). A Niképhoros melléknév nem ősi kultusznev, hanem egy klasszikus műalkotásra, Pheidias Athéna Parthenos szobrára utal, ami jobb kezében a Győzelemistennőt tartotta.

τὴν δὲ φιλανθρωπίαν οἱ περὶ Ὀρέστην λόγοι μαρτύρονται. ὄνφυγόντα μὲν ἐξ Ἄργους Ἀθήναζε, φεύγοντα δ' Ἀθήνησι δίκην ὑπ' Εὐμενίδων, ἴσων τῶν ψήφων γενομένων, προσθεμένη τὴν παρ' αὐτῆς σώζει. καὶ τοίνυν ἔτι νῦν σώζει πάντας, ἐὰν ἴσαι γένωνται ἔδοξε γὰρ ἐξ ἐκείνου ταῖς ἴσαις προστιθέναι τὴν παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς ἀφιεῖσαν. (18) ἐπεὶ δὲ ἔδει παρθένον εἶναι δι' αἰῶνος τὴν Ἀθηνᾶν καὶ μηδένα μήτε θεῶν μήτε ἀνθρώπων ψαῦσαι κατὰ τὸν τῆς πανδήμου νόμον, θαυμαστὰ οἷα κἀνταῦθα εὐρίσκεται παρὰ τοῦ πατρός· τὰ γὰρ τῆς καλλιτέκνου γέρα λαμβάνει. τῇ γὰρ Λητοῖ πλανωμένη διὰ πάσης γῆς καὶ θαλάττης ἠγεῖται πρὸς τὸν τόπον ὅπου εἰμαρμένον ἦν αὐτῇ τεκεῖν. ἐπειδὴ ἔτικτε, μαιουταί τε καὶ δέχεται τοὺς παῖδας, καὶ στεφανοῖ τὸν Ἀπόλλω κατὰ τὸν τῶν Ἑλλήνων παιᾶνα· ὥστε ἡ μὲν Ἄρτεμις λοχία ταῖς ἄλλαις ἐστίν, αὕτη δὲ τῇ Ἀρτέμιδι λοχία πρὸς τὰς γονὰς ἡ θεὸς γεγένηται.

⁶⁸ Aristeidés az aischylosi dráma változatát követi. Az *Eumenisekben* Orestést Athéna szavazatával fel is mentik a bűnösség alól: A. *Eu.* 734skk.

⁶⁹ Athénát Sóteira („Megmentő”) melléknévvvel is tisztelték. Vö. A. *Eu.* 754: „Ὁ Πάλλας, ἠάσασα τοὺς ἐμοὺς δόμους).

⁷⁰ A Parthenos jelzőhöz: Hom. *Hymni* 28, 3: „ἐρίτηθεν σζύζ” (παρθένον αἰδοῖην), E. *Tro.* 971: παρθένον τε Παλλάδα. Aphrodité – Artemis és Hestia mellett – Athénát se tudja meggyőzni, se megtéveszteni (οὐ δύναται πεπιθεῖν φρένας οὐδ' ἀπατήσαι). Hom. *Hymni* 5, 7 skk.

⁷¹ Pandémós: „egész népet érintő”, „általános.” Aphrodité *epiklésise*, a testi örökök istennője. Ehhez ld. Pl. *Smp.* 180 e, 1: a platóni *Lakomában* Pausanias Aphrodité Urania, az „Égi” Aphrodité és a testi örököket megtévesztő Aphrodité Pandémós (lat. Venus *Vulgivaga* vagy *Popularis*) között tesz különbséget. Élisben felállított kultuszszobraihoz ld. Pausanias leírását (Paus. 6, 25, 1): „A templomban lévő istenszobor Pheidiasz alkotása, és Aphrodité Urániának nevezik. Elefántcsontból és aranyból készült, s egyik lábával egy teknősbékán áll. Aphrodité területe fallal van körülveve, benne egy talapzatot emeltek, ezen áll Aphrodité bronzszobra egy bronzból készült kecskebakon. Ez Szkopasz műve, és Aphrodité Pandémóznak nevezik.” Ford. MURAKÖZY Gy. (καὶ τὴν μὲν ἐν τῷ ναῶ καλοῦσιν Οὐρανίαν, ἐλέφαντος δὲ ἐστὶ καὶ χρυσοῦ, τέχνη <Φειδίου>, τῷ δὲ ἐτέρῳ ποδὶ ἐπὶ χελώνης βέβηκε· τῆς δὲ περιέχεται μὲν τὸ τέμενος θριγκῶ, κρηπὶς δὲ ἐντὸς τοῦ τεμένους πεποιήται καὶ ἐπὶ τῇ κρηπιδὶ ἄγαλμα Ἀφροδίτης χαλκοῦν ἐπὶ τράγῳ κάθηται χαλκῶ <Σκόπα> τοῦτο ἔργον, Ἀφροδίτην δὲ Πάνδημον ὀνομάζουσι.) A melléknév eredetileg politikai jelentéssel is bírt, mert Aphrodité Pandémós a *polis* lakosságát egy társadalmi és politikai közösséggé is kovácsolja. Temploma az athéni agorán állt, a hagyomány szerint Solón építette a hetairák pénzéből (Paus. 1, 22, 3.) Aphrodité Pandémós kultusza Arkádiában és Thébaiban is közzismert volt.

Az istennő emberszeretetéről az Orestésről szóló beszámoló⁶⁸ tanúskodik: miután Orestés Argosból Athénba menekült, Athénban az Eumenisek bevádolták. Ám a szavazás eredménye döntetlen lett, és az istennő, hogy megmenthesse,⁶⁹ Orestésre szavazott. Egyébiránt Athéna még most is mindenkit megóv, ha a szavazatok száma döntetlen, mert attól fogva határoztak úgy, hogy azonos szavazatszámok esetén bevezetik az Athénától érkező felmentést.

[Athéna kapcsolata a többi istennel] (18) És mivel Athénának örökké tartó szüzességet⁷⁰ kellett fogadnia, Pandémos⁷¹ törvénye értelmében sem isten, sem ember nem érinthette. Ebben a helyzetben apja miféle csodát eszelt ki! Athéna a szép gyermekkel megáldott istennő előjogait kapja meg. A minden földet és tengert bebolyongó Létót Athéna vezette arra a helyre, ahol a sors elrendelte neki a szülést.⁷² A szülésnél Athéna bábáskodott, s örömmel fogadta a gyermekeket, sőt meg is koszorúzta Apollónt a hellének *paianjának*⁷³ megfelelően. Artemis felügyeli mások születését,⁷⁴ a mi istennőnk pedig Artemis születésénél volt segítő.⁷⁵

⁷² Létó bolyongásához és Apollón születéséhez Déloson: Hom. *Hymni* 3, 31skk., 91skk.; Pi. *Pae.* 12 8skk és Call. *Del.* 55skk.

⁷³ A *παιᾶν* Apollónnak szánt hálaadó vagy győzelmi ének (Hom. *Il.* 22, 391skk.). Homéros szerint az istenek orvosának a neve (Hom. *Il.* 5, 401, 899; vö. Pi. P. 4, 270). A τῶν Ἑλλήνων παιᾶνα helyett a WILAMOWITZ által javasolt konjektúra: τὸν Ὀλλήνος παιᾶνα. A mitikus lykiai költőhöz, Ólén alakjához ld. Hdt. 4, 35, 1.

⁷⁴ Artemis Lochia: Artemis a legfontosabb születésistennő Eileithyia mellett. A születéssel kapcsolatos melléknevei: Lochia, Lechó, Eileithyia. Ld. Pl. *Tht.* 149 b: Αἰτίαν δέ γε τούτου φασὶν εἶναι τὴν Ἄρτεμιν, ὅτι ἄλοχος οὖσα τὴν λοχείαν εἴληχε. „Azt beszélnek, hogy ennek az oka Artemis, mert osztályrésze a bábáskodás, noha ő maga nem szül.”

⁷⁵ A szűz Athéna összekapcsolása a szüléssel és a házassággal nem gyakori. Ld. pl. Athéna Anya (*Métér*) templomát Élisben (Paus. 5, 3, 2); a troizéni hajadonok házasságuk előtt övüket Athéna Apatouríának ajánlották fel (Paus. 2, 33, 1). Erichthonios dajkájaként és az istennőt sikertelenül ostromló Héphaistosról ld. 56. jegyzetet. Ezenkívül ld. Cic. ND 3, 55.: Apollón Patróos szülei Athéna és Héphaistos (*Volcani item complures: primus Caelo natus, ex quo et Minerva Apollinem eum cuius in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt*).

καὶ ἔοικεν ἀμφοτέρων διδάσκαλος αὐτὴ καταστῆναι, τῆς τέχνης καὶ τῆς προαιρέσεως. παρθένος γὰρ ἔστι μετ' Ἀθηνᾶν μόνη. εἰ τοίνυν κάλλη θαυμαστὰ Ἀπόλλων καὶ Ἄρτεμις, τὴν πρόνοιαν Ἀθηνᾶν ἔχου τις ἂν αἰτιάσασθαι. (19) καίτοι εἰ καὶ θεοὺς ὑπὲρ αὐτῶν χάριν εἰκὸς ἔχειν, πῶς οὐχ ἡμᾶς γε εἰκὸς ὑπὲρ τῶν θεῶν, ὅτι πλείους ἡμῖν τοὺς εὐεργέτας προὔξενησε; θῆραι τοίνυν καὶ κυνηγέσια ἔστι μὲν Ἀπόλλωνος καὶ Ἀρτέμιδος παιδιὰ, καθίσταται δ' εἰς τὸ προσήκειν τῇ θεῶ, δι' ἔν μὲν ὅτι τῆς πολεμικῆς μόριον τέχνης ἔστι, μᾶλλον δὲ εἰκῶν. ταῦτα δὲ Ἀθηνᾶ μέλειν φασίν, ἕτερον δ' ὅτι καὶ αὐτοῖς τοῖς ἐπωνύμοις αὐτῶν ὅπως ἔσονται προσεξεῦρε. (20) προσήκοι δ' ἂν ταύτη καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ μεγάλῳ μέρει τοῦ παντός. Ἀθηναίων δὲ οἱ πρεσβύτατοι καὶ ὑγείας Ἀθηνᾶς βωμὸν ἰδρύσαντο. εἰ δὲ ἐκείνων ὀρθὴ ψῆφος, τί χρὴ μείζον εὐρεῖν εἰς τὴν Ἀσκληπιοῦ καὶ Ἀθηνᾶς συμφωνίαν; μετέχει δὲ καὶ τῷ Ποσειδῶνι τῶν ἔργων, τῷ τε ἰππίῳ καὶ τῷ ποντίῳ, πρῶτη μὲν τὸν χαλινὸν εὐροῦσα, πηξαμένη δὲ τὴν πρῶτην ναῦν.

⁷⁶ Artemis gondolkodásmódjáról: Alc. fg. 44a: „Artemis az istenek nagy esküjét tette: a fejed (ti. Zeusé) a tanúm: örökké hajadon maradok.” (Ἄρτεμις δὲ θεῶν] μέγαν ὄρκον ἀπάμοσε· / 'νή τὰν σὰν κεφάλ]λαν, αἱ πάρθενος ἔσσομαι.'). Az arja ölében ülő gyermek Artemis kérése: Call. Dian. 6.: „Ó papa, hadd őrizzem meg hajadonságomat az örök időkre!” (‘δός μοι παρθενίην αἰώνιον, ἄππα, φυλάσσειν).

⁷⁷ Az istennő Pronoia epiklészise Létó gyermekeiről való gondoskodással függ össze. Vö. Suda s.v. Athéna Pronoia: „egyesek (szerint azért nevezték így), mert delphoi temploma előtt állt (Pronoia: pro = előtt + naos = templom), míg mások szerint azért, mert megjósolta előre (pronoéo), hogy Létó szülni fog.” (Πρόνοια Ἀθηνᾶ: οἱ μὲν διὰ τὸ πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἐστάναι αὐτήν, οἱ δὲ ὅτι προϋνόησεν, ὅπως τέκη ἡ Λητώ.)

⁷⁸ Athéna azáltal, hogy Apollón születésénél segédkezett, az isten fiához, Asklépioshoz is kötődik. Athéna kultusza Tegeában kapcsolódik össze Asklépiosszal és Hygieiával: ld. Paus. 8, 47, 1. Az istennő Asklépios iránti rokonszervéhez, tudniillik, hogy neki ajándékozta a Gorgó ereiből kifolyt vért ld. az Apollodórosnál fennmaradt hagyományt (Apollod. 3, 10).

Úgy tűnik, két dolgot is megtanított Artemisnek – a művészetét és a gondolkodásmódját,⁷⁶ hiszen Artemis Athéné után az egyedüli szűz istennő. Ha tehát Apollón és Artemis a szépség csodái, ezt egyedül a „Gondviselő” Athénának tulajdoníthatjuk.⁷⁷

(19) Ha még az isteneknek is természetes, hogy köszönetet mondanak, amiért ők tartoznak az istennőnek, hogy ne lenne természetes nekünk az istenek irányába megtenni ugyanezt, hiszen a legtöbb jótévőt Athéna biztosította számunkra? Ugyan a hajsza és a vadászat Apollón és Artemis időtöltése, mégis Athénához vezethető vissza, mert része, jobban mondva mása a háború művészetének. Márpedig az elbeszélések szerint ezek Athéna hatókörébe tartoznak, másrészt még azt is az istennő találta ki, hogy az ő nevük fogja fémjelezni e tevékenységeket.

(20) Ekképpen Asklépioshoz is nagymértékben kapcsolható.⁷⁸ Athén legősibb lakói Athéna Hygieiának is oltárt emeltek.⁷⁹ Ha elgondolásuk helyes, kell-e erősebb bizonyíték Asklépios és Athéna kapcsolatára? Az istennő azonban kiveszi a részét Poseidón, a lovak és tenger istenének munkáiból is, hiszen Athéna az első, aki feltalálta a zablát és megépítette az első hajót.⁸⁰

⁷⁹ Athéna Hygieia athéni kultusza a Kr. e. 5. sz. második negyedig nyúlik vissza: ld. Pl. *Per.* 13, továbbá a Propylaia mellett talált bázison olvasható feliratot: „Az athéniak Athéna Hygieia számára. / Az athéni Pyrrhos készítette.” [Ἀθηναῖοι τῆι Ἀθηναίαι τῆι Ὑγιείαι./ Πύρρος ἐποίησεν Ἀθηναῖος. (IG I³506)]. Pyrrhos szobráról Plinius is beszámol (*HN* 34, 80): *Pyrrhus Hygiam et Minervam* (...).

⁸⁰ Athéna kiveszi a részét Poseidón Hippias és Pontios tevékenységeiből is (vö. Hom. *Hymni.* 21, 4sk: „Ó Földrázó, kettős tisztet adtak az istenek / hogy lovakat szelídíts meg, s hajókat ments meg”: διχθά τοι Ἐννοσίγαιε θεοὶ τιμὴν ἐδάσαντο / ἵππων τε δμητῆρ' ἔμειναι σωτῆρά τε νηῶν). Az istennő biztosítja a „technikai” hátteret: megtanította Erichthoniosnak befogni a lovakat, Bellerophónnak zablát adott Pégasos megszelídítéséhez (ld. a himnusz 14. *caputját*); a tengerhez pedig a hajóépítés révén kötődik (ld. 15. *caputot*).

(21) ἀλλὰ μὴν ἢ γε πρὸς Ἑρμῆν κοινωνία τῆς θεοῦ παντὶ δήλη, ὅστις Ἑρμῆν καλεῖ λόγιον καὶ ἀγοραῖον καὶ ἐμπολαῖον· ἐναγωνίῳ δὲ καὶ ἀντιχορηγοῦ καθέστηκεν. Ὅμηρος μὲν γὰρ καὶ ἀντικρὺς αὐτὴν ἐναγώνιον ἀποφαίνει· τὰ γὰρ ἄθλα κρίνει δι' αὐτῆς. ἀλφιδίαν τοίνυν καὶ λυρωδίαν καὶ κιθαρωδίαν ἐξευροῦσα, τὴν μὲν τῶν Μουσῶν μιᾷ δωρεῖται, τὴν δ' Ἑρμῆ, τὴν δ' Ἀπόλλωνι. (22) οὕτω δὲ πανταχοῦ χώραν ἔχει ὥστε ὁ μὲν Ἄρης παῖς ἐστὶ πρὸς αὐτὴν ἐν αὐτοῖς τοῖς ἑαυτοῦ πράγμασιν, ὁ δ' Ἀπόλλων τῶν αὐτοῦ χρησμοφιδῶν ταύτην προὔστησατο καὶ προθύειν ἐπέταξεν. Ἡφαιστος δὲ ὑπὸ μὲν τοῦ ἔρωτος ἀναγκάζεται φιλοτεχνεῖν, ἡ δὲ φύσις λείπεται. Χάριτες δ' αὐτῆς περὶ χειρᾶς ἴστανται. Διόσκουροι δ' ὑπ' αὐτῆ πυρριχίζουσιν. Ἴακχος δὲ καὶ αἱ Ἑλευσίνιαι τοὺς τῆς θεοῦ χοροὺς διώκουσι, Ποσειδῶν δὲ συνεχώρησεν ἠπτώμενος.

⁸¹ Hermés Logios: Pl. Cra. 408b: „a Hermés név valamiképpen a beszédre kell hogy vonatkozzék ... neveztétek azt, aki a beszédet kitalálta (*eirein emészato*), Eiremésznek.” (Ford. SZABÓ Á.) (περὶ λόγον τι εἶναι ὁ “Ἑρμῆς,” ... ὅς τὸ <εἶρειν ἐμήσατο>, δικαίως ἂν καλοῖτο ὑπὸ ὑμῶν <Εἰρέμης>). Cornutus sztoikus teológiai könyvében (Corn. ND 16) azt írja, hogy Hermés a Logos (Ἔρτεlem, Ἔsz), „akit az istenek küldtek hozzánk az égéből” (ἀπέστειλαν πρὸς ἡμᾶς ἐξ οὐρανοῦ οἱ θεοὶ).

⁸² Az Agoraios vagy Agoraia *epiklészist* Athéna mellett Artemis, Aphrodité, Themis, de a leggyakrabban Zeus és Hermés viseli. Hermés Agoraios bronzszobra az athéni agorán állt a Stoa Poikilé nyugati oldala előtt (Paus. 1, 15, 1). Athén mellett Sikyónban (Paus. 2, 9, 8), Spártában (Paus. 3, 11, 11), Thébaiban és Boiótiában (Paus. 2, 9, 8), az achaiái Pharaiban (Paus. 7, 22, 2), a feliratos emlékek alapján többek között Déloson, Imbroszon és Erythraiban is ismert volt.

⁸³ Az Empolaios melléknévhez ld. Ar. *Ach.* 816; Pl. 1155. Kultusza Rhodoson is ismert, amelyet Gorgón tévesen Epipoliaiosnak nevezett (Hesch. s. v. <Ἐπιπολίαιος>, Ἑρμῆς ἐν Ρόδῳ, ὡς Γόργων ἱστορεῖ).

⁸⁴ Athéna karvezetővel való azonosításához ld. előzményként az isteni kar élén álló Zeust (Pl. *Phdr.* 246e).

⁸⁵ Enagónios, Agónios („Versengő”): Hermés a zenei és sportversenyek védelmezője. A legkorábbi, Hermés Enagóniosra vonatkozó adat egy eleusisi feliraton olvasható a Kr. e. 5. század elejéről. Az olympiai stadion bejáratánál állt az oltára.

⁸⁶ Vö. Hom. *Od.* 8, 193–198

⁸⁷ Talán Euterpe vö. Hor. C. 1, 1, 32–33: *si neque tibias / Euterpe cohibet.*

⁸⁸ Egy boiót legenda szerint Athéna találta fel a fuvolát. Pindaros (Pi. P. 12, 6skk és 19) úgy mondja el, hogy Athéna lemásolva a Gorgók jajgatását találta fel az *auloit* (Παλλὰς ἐφεῦρε θρασειᾶν <Γοργόνων> / οὐλίον θρηῖνον διαπ' λέξαισ' Ἀθάνα. (...)) ἐρρῦσατο παρθένος αὐλῶν τεῦχε πάμφωνον μέλος), találmányát átadta az embereknek és elnevezte „sokfejű dálnak” (Pi. P. 22sk.: εὔρεν θεός· ἀλλὰ νιν εὔροισ' ἀνδράσι θ'νατοῖς ἔχειν, / ὠνύμασεν κεφαλᾶν πολλᾶν νόμον). Athéna tanította meg Apollónnak a fuvolajátékot is (Corinn. *fr.* 17).

[Athéna szerepe a költőknél] (21) Továbbá az Athéna és Hermés közötti kapcsolat is mindenki előtt világos, aki csak Hermést az „Ékesszóló”,⁸¹ „Vásárt védő”⁸² és a „Kereskedést kedvelő”⁸³ jelzővel illeti: az istennő mint *chorégos*⁸⁴ is feltűnik, amikor Hermés a versenyjátékokat felügyeli.⁸⁵ Homéros egyenesen Athénát a versenyek védőistennőjeként nevezi, mert Hermés a versenyeket az istennőnek köszönhetően bírálja.⁸⁶ A fuvola-, *lyra*- és *kitharakísérettel* előadott dalt is Athéna találta fel: ezeket a múzsák egyikének,⁸⁷ Hermésnek, s Apollónnak ajánlotta fel.⁸⁸ (22) Olyannyira megvan a helye mindenhol, hogy Arés csak gyermek hozzá képest még a harci tetteiben is.⁸⁹ Apollón saját jósdája védelmezőjévé tette az istennőt és meghagyta, hogy legelőbb az ő tiszteletére mutassanak be áldozatot.⁹⁰ Héphaistost iránta érzett vágya veszi rá, hogy szeresse művelni művészetét: természete ugyanis alacsonyabb rendű.⁹¹ A Charisok⁹² Athéna keze intésére állnak körbe, a Dioskourosok⁹³ az ő vezetésével járják harci táncukat. Tiszteletére Iakchos⁹⁴ az eleusisi istennőkkel körtáncot lejt, de még Poseidón is elismerte az istennőt, bár alulmaradt vele szemben.⁹⁵

Ezenfelül Apollod. 1, 4, 2: Marsyas, miután megtalálta azt a sípot, amit Athéna dobott el, zenei versenyre kelt Apollónnal, e jelenetnek a képzőművészetben való megjelenéséhez ld. a Myrón által készített Athéna–Marsyas szoborcsoportot (Paus. 1, 24; Plin. *HN* 34, 57).

⁸⁹ Aristeidés alig méltatja Arést, vö. 6. *caputtal*.

⁹⁰ Athéna Pronoia temploma Delphoiban: Hdt. 1, 92, 1; 8, 37, 2. A Pronoia magyarázatához ld. a *Suda*-lexikon szócikkét a 77. jegyzetben.

⁹¹ Aréshez hasonlóan Héphaistos is alacsonyabb rendű az aristeidési *pantheonban*. Az *ἔρωτος* finoman utal Athéna megerőszkolásának tervére is. A *φιλοτεχνέω*-hoz. ld. Pl. *Prt.* 321d: „Athéna és Héphaistos közös lakába, ahol ezek ketten együtt gyakorolják szeretett mesterségüket.” (δὲ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ Ἡφαίστου οἴκημα τὸ κοινόν, ἐν ᾧ ἐφιλοτεχνεῖταιν)

⁹² A Charisokat az istennővel Athénben, Boiótiában, Erythraiban és Kyzikosban hozták kapcsolatba. Athén vonatkozásában: Paus. 1, 22, 8; 9, 35, 2. A Gráciák felemlegetésével egy kevésbé zord kép bontakozik ki az istennőről.

⁹³ A Dioskourosok is engedelmessé válnak Athénának. A halikarnassosi Dionysios által megőrzött hagyomány szerint a *πυρρίχη*-t először maga Athéna táncolta a titánok (valójában a gigasok) feletti győzelem során, vö. D. H. 7, 72, 7.

⁹⁴ Démétér kísérője, az eleusisi misztériumok egyik istensége. Szorosan kapcsolódik a *mysté*sek Athénból Eleusisba tartó *processió*jához, különösen a körmenet résztvevőinek rituális síráshoz (*ιαχή*). Iakchos általában fiatalemberként, a kettős fákláját tartva, Démétér, Persephoné, Hekaté és más eleusisi istenség társaságában ábrázolják. Iakchos Dionysos istennel is azonosították – különösen a tragikusok: ld. S. *Ant.* 1152; E. *Ion* 1074–1077.

⁹⁵ Utalás az Athéna és Poseidón Athén birtoklásáért folyó vetélkedésére. A legkorábbi irodalmi beszámoló ld. Hdt. 8, 55. A legkorábbi képzőművészeti ábrázoláshoz ld. a Parthenón nyugati oromcsoportját.

ή δὲ ὑπερβολή τοῦ κράτους ὅτι καὶ τὸ φυτὸν κατεδείχθη νίκης εἶναι σύμβολον, ὡς οὐ μόνον αὐτῇ θεμιτὸν ὄν νικᾶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς νικῶντας στεφανοῦν. (23) καὶ γὰρ τοὶ πάντα μὲν τὰ ἀπορώτα οἱ ποιηταὶ ταύτη προστιθέασιν, ἐπειδὴν πόριμα καὶ δυνατὰ ἀποφῆναι βούλωνται, Ὀδυσσεῆας τε νηχομένους ἐν μέσοις τοῖς ἐρήμοις πελάγεσι καὶ νέους ἐκ γερόντων καὶ καλοὺς ἐξ οὐ καλῶν γιγνομένους, καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν μνηστῆρας ἀπολλύντας ἀπὸ φαύλου καὶ γελοίου τοῦ ἐπικουρικοῦ μειρακίου καὶ νομέοιν δυοῖν, καὶ ἕτερα τούτων ἀτοπώτερα. (24) φασὶ γὰρ Βελλεροφόντην μὲν ἐπὶ πτηνοῦ τοῦ Πηγᾶσου φέρεσθαι ἐχόμενον τοῦ δώρου τῆς Ἀθηνᾶς καὶ καταπραῖσαι ἄλλα τε καὶ τὴν Χίμαιραν χειρώσασθαι, ἔξω βέλους ὄντα αὐτῇ τοῦ παρ' αὐτῆς πυρός· Περσέα δὲ αὐτόπτερον εἰς Γοργόνων χώρους κομισθῆναι τῆς Ἀθηνᾶς προπεμπούσης, καὶ οὔτε ἀλῶναι τῇ θεᾷ καὶ ὡς ἀπέτεμε τὴν κεφαλὴν κομίσαντα ὀπίσω τοὺς μὲν σὺν ὕβρει ταῦτα ἐπιτάξαντας καὶ τὸ πολὺ τοῦ δήμου λίθους ποιῆσαι, αὐτὸν δ' ἀπαθῆ διαφυγεῖν εἰς τέλος, ἀλεξιφάρμακον τὴν τῆς Ἀθηνᾶς ἔχοντα παρουσίαν εἰς ἅπαντα. (25) ἀκόλουθα δὲ καὶ ἔτι μείζω τούτων τὰ πρὸς Ἡρακλέα. φαίνεται γὰρ αὕτη καταλεξαμένη θεὸν εἰς θεοὺς αὐτὸν, εἰ δὴ καὶ ὅτε ἦν ἐν ἀνθρώποις, εἰς ἅπαντας ἠγεῖτο τοὺς ἄθλους αὐτῶ. καὶ τοῦτο μὲν εἰς Ἄιδου ζῶντα κομίσασα ζῶντα ἐξήγαγε, κρατήσαντα τοῦ Κερβέρου, καὶ τοσοῦτον παρὰ τὸ εἰκὸς ἐξελθόντα, ὥστε καὶ ἕτερον τῶν ἐπιτηδείων πρὸ ὥρας ἀυλιζόμενον αὐτόθι λῦσαι καὶ συνεξαγαγεῖν μεθ' ἑαυτοῦ, τοῦτο δ' ὄσαχοῦ τοῖς ἀντιπράττουσι τῶν δαιμόνων ἐναντίον ἔδει τὸ τόξον ἄρασθαι, τῆς Ἀθηνᾶς παρουσίας ἐθάρρει.

⁹⁶ Olajfa ágaiból font koszorúval jutalmazták az olympiai versenyszámok győzteseit. Vö. Ar. *Pl.* 585.sk

⁹⁷ Vö. Hom. *Od.* 5, 374–425: Inó-Leukothea fátyollal segít a tengeren hánykódó Odysseusnak.

⁹⁸ Vö. Hom. *Od.* 6, 229–237: Athéna erőt és dalias külsőt ad Odysseusnak; 16, 172–176: Athéna, megérintve aranypálcájával, *charisszal* övezi körbe Odysseust.

⁹⁹ Vö. Hom. *Od.* 22, 1–329: A kérők megölésében Odysseust fia, Télémachos és két pásztor – Eumaios és Philoitios – segítette.

¹⁰⁰ Pontosabban Pégasos megszelídítéshez a kantárt, amit a szerző már a 14. és 20. caputban is említett.

¹⁰¹ Chimairához ld. Hom. *Il.* 6, 181sk.; Hes. *Th.* 319; Pi. *O.* 13, 90.

¹⁰² Az αὐτόπτερος *hapax legomenon*. Míg Bellerophón a szárnyas Pégasoson sietett tova, Perseusnak szárnyas saruja volt. Vö. Luc. *DMar.* 14, 2: a hős Athénától kapja a szárnyas sarut (ὑπόπτερον γὰρ αὐτὸν ἢ Ἀθηνᾶ ἔθηκεν).

Mérhetetlen hatalma megnyilvánul abban, hogy még növényét is a győzelem jeleként ismerték el, mert az isteni törvény nem csupán a győzelmet rendelte hozzá, hanem a győztesek megkoszorúzását is.⁹⁶ (23) S a költők is, amikor a lehető legkilátástalanabb helyzeteket megoldhatónak és lehetségesnek akarják beállítani, az istennőre bízzák: akadnak náluk Odysseusok, akik az elhagyatott tenger kellős közepén úsznak;⁹⁷ az öregből ifjúvá, rútból daliássá változnak,⁹⁸ megölik az idegen kérőket egy serdülő ifjú és két pásztor nevetségesen csekély segítségével, és más, ezeknél is abszurdabb helyzetek.⁹⁹

(24) Azt mesélik, hogy Bellerophónt a szárnyas Pégasos vitte, amit Athéna ajándékkul szánt neki,¹⁰⁰ egyebek mellett még Chimairát is legyőzte, mert kívül esett tüzének hatótávolságán.¹⁰¹ Perseus pedig saját szárnyain¹⁰² ment a Gorgók földjére Athéna kíséretében,¹⁰³ kitért Medúza tekintete elől,¹⁰⁴ s miután levágta fejét, visszavitte és kővé dermedtette a gonosz parancsosztókat és a nép nagy részét,¹⁰⁵ és végül épségben megmenekült, mert Athéna jelenléte minden helyzetben oltalmat biztosított számára.¹⁰⁶

(25) Nem marad el emögött, sőt még figyelemre méltóbb, ahogy Héraklésszel bánik. Nyilvánvaló, hogy ez az istennő volt, aki felvette Héraklést az istenek közé, hiszen amíg az emberek között időzött, addig is Athéna vezette valamennyi munkájánál.¹⁰⁷ Egyrészt élve levitte Hadésba, s a Kerberos legyőzése után ugyanúgy ki is vezette onnan – sőt mi több, egyik társát,¹⁰⁸ aki idő előtt került oda, megszabadította és magával vitte. Másrészt Athéna a jelenlétével bátorította, valahányszor íjat kellett emelnie azon istenségekre, akik ellene akartak tenni.

¹⁰³ A Gorgók lakhelyének pontos lokalizálásához ld. pl. Hes. *Th.* 274sk, Apollod. 2, 4, 2; Hdt. 2, 91,6.

¹⁰⁴ A Gorgók kővé dermedtik, aki csak rájuk pillant. Perseus a pajzsát használta, hogy kitérjen Medúza tekintete elől, így sikerült végeznie vele.

¹⁰⁵ Polydektés, Seriphos királya, Perseustól Medúza fejét követelte ajándékként, mert Hippodameiával, Oinomaos leányával készül menyegzőt tartani. A *hérós* engedelmeskedett neki, de visszatérve a levágott Gorgó-fővel kővé változtatta a királyt és a seriphosiakat (Apollod. 2, 4, 2).

¹⁰⁶ Az *ἀλεξιφάρμακος* mint *apotropaion* (bajt elhárító kép) célozhat az Athéna *Aigisán* látható Gorgó-főre is: Hom. *Il.* 5, 741.

¹⁰⁷ Athéna már Homérosnál is segíti Héraklést: Hom. *Il.* 8, 362.

¹⁰⁸ Utalás Théseusra. Vö. Verg. *Aen.* 6, 617 sk: *sedet aeternumque sedebit / infelix Theseus (...)*.

ὥστ' ἔμοι μὲν οὐδὲν ἄλλο ἐκ τούτων ἢ γνώμην εἰπεῖν Ἀθηνᾶ δοκεῖ πρὸς τοὺς θεοὺς, Ἡρακλέα θεὸν εἶναι ψηφίσασθαι· οἱ δ' ὥσπερ ἂν εἰ ὁ Ζεὺς αὐτὸς εἰσηγεῖτο, δέξασθαι. φαίνεται τοίνυν Ἀπόλλωνος μὲν καὶ Ἀρτέμιδος προνοηθεῖσα ὅπως ἔσονται, Ἡρακλέους δὲ ὅπως ἔσται θεός· ταῦτα δὴ καὶ ὁ Ἀπόλλων συνειδὼς τοῖς μὲν ἄλλοις αὐτὸς ἐστὶ προπύλαιος, αὐτοῦ δὲ τὴν Ἀθηνᾶν πεποιήται. (26) Ἀλλὰ γὰρ τίνι τῶν πάντων οὐ λυσιτελεῖς ἢ θεός; ἢ τίς ἀσφαλεστέρα κοινωνός; ἢ ποῖον πῦρ ἄφυκτον ταύτης οὐχ ἐπομένης, ἀλλ' ἠγουμένης; ἢ μόνη μὲν ἀπάντων θεῶν, ὁμοίως δὲ πασῶν, οὐκ ἐπώνυμος τῆς νίκης ἐστίν, ἀλλ' ὁμώνυμος. μόνη δ' ἐργάνη καὶ πρόνοια κέκληται, τὰς τοῦ σώζειν ἅπαντα τὸν θεσμόν ἐπώνυμιας ἀνηρημένη. προφηταὶ δὲ καὶ ἱερεῖς καθάρσιον αὐτὴν ἐπικαλοῦνται καὶ ἀλεξίκακον καὶ τῶν τελεωτάτων ἔφορον καθαρῶν· εἰκότως. (27) εἰ γὰρ δεῖ καταλύσαντα τοὺς μύθους εἰπεῖν εἰς τὸ μέσον τὰ τῆς θεοῦ, ἢ δ' ἐστὶν ἢ τοὺς ὡς ἀληθῶς καὶ κοινούς πολεμίους ἡμῶν ἀπειργουσα, καὶ τὸν οἰκεῖον ἐκάστου πόλεμον εὖ τιθεμένη, τοὺς συνεχεῖς καὶ συμφύτους ἐχθροὺς ἀπαλλάττουσα, ὑφ' ὧν καὶ οἴκοι καὶ πόλεις ἀνάστατοι γίνονται πρὶν σάλπιγγος ἀκοῦσαι, φαίη τις ἂν, καὶ τὴν ἀληθῆ καὶ κυρίαν νίκην ἐκάστῳ διδοῦσα πολὺ τῆς Καδμείας κεχωρισμένην καὶ τῷ ὄντι Ὀλυμπικὴν.

¹⁰⁹ Héraklés Olymposra való felvételét ábrázolták az athéni Akropolis régi Athénatemplomának keleti oromzatán is. Továbbá ld. az amyklai-i Apollón trónusát Paus. 3, 18, 11 és 19, 5.

¹¹⁰ A Theos Propylaios funkciója a szentélyek, házak és városkapuk védelme. Apollón kívül a Propylaios/Propylaia jelzőt Hermés, Hekaté, Artemis, Poseidón, Athéna viseli.

¹¹¹ Utalás a tüzet okádó Chimairára vagy KEIL olvasatában a tűz itt a *summum malumot* jelöli. Vö. az ἐκ πυρὸς σώζειν („a veszélyből/bajból kimenteni”) közmondással. Továbbá ld. Paus. Gr. „tüzet tűzre (hordani): közmondás, amiről Platón is megemlékezik, azaz bajt bajra” (πῦρ ἐπὶ πυρὶ· παροιμία, ἧς μέμνηται καὶ Πλάτων (Pl. Lg. 666 a)· κακὸν ἐπὶ κακῷ.).

¹¹² Ergané: a mesterségbeli tudás és mesterségek védelmezője. Ebből kiindulva Ergatis, Machanitis, Ergoponos, Polyergos nevekkel is illették. Tiszteletéhez ld. pl. Paus. 1. 24 és 3, 3, 17,4. Továbbá *Suda* s.v. *Ergané*: „Athéna jelzője abban a tekintetben, hogy ő felügyeli a nők munkáját. Így hívják őt az athéniak és samosiak is. A szó még a munkát is jelöli.” (Εργάνη: ἡ Ἀθηνᾶ, παρ' ὅσον ἔφορός ἐστι τῆς τῶν γυναικῶν ἐργασίας, ταύτη παρὰ Ἀθηναίοις καὶ Σαμίοις εἰρηται. σημαίνει δὲ καὶ τὴν ἐργασίαν.)

¹¹³ Utalás Athéna Sóteirára, ld. 69. jegyzetet.

¹¹⁴ Azaz a költők, vö. Aristid. *Or.* 45, 4.

Ebből nem tudok másra következtetni, mint hogy Athéna indítványozta, hogy az istenek szavazzák meg Héraklés megistenülését.¹⁰⁹ Ők pedig, mintha maga Zeus javasolta volna, bele is egyeztek. Úgy tűnik tehát, hogy amint előre kigondolta Artemis és Apollón majdani születését, úgy Héraklés jövőbeni istenné válását is. Ezt Apollón is jól tudta, s ahogy más istenek szempontjából ő a „Kapu előtt álló”,¹¹⁰ úgy a maga előtt Athénát tette azzá.

[Athéna melléknevei] (26) Ugyan kinek nem válik hasznára ez az istennő? Akad-e nála megbízhatóbb segítőtárs? Ha Athéna nem csupán kísérő, hanem vezet is, van-e tűz, amelyből lehetetlen szabadulni?¹¹¹ Nincs más az égilakók között, de egyáltalán a világon sem, akinek nevéhez nemcsak hozzájárul a Győzelem, hanem neve egyenesen azonos azzal. Egyedül őt illették a „Dolgozó”¹¹² és a „Gondoskodó” nevekkal, megkapott minden, az isteni rend megőrzésével¹¹³ kapcsolatos melléknevet is. A jósök¹¹⁴ és a papok „Megtisztító”¹¹⁵ és „Bajelhárító”,¹¹⁶ a „Legteljesebb megtisztulás öre” jelzőkkel is illetik. Teljes joggal.

[Athéna szimbolikus értelmezése] (27) Ha a mítoszok mellőzésével kell feltárnom az istennő lényegét,¹¹⁷ akkor ő az, aki távol tartja tőlünk valódi közös ellenségeinket, elcsitít minden belső háborút is, elűzi a köröttünk sűrűn támadó ellenségeinket, akik feldúlják otthonainkat és városainkat: mondhatni már mielőtt felharsannak a harci kürtök,¹¹⁸ Athéna mindenkinek valódi, s a Kadmoséra még csak hírből sem emlékeztető győzelmet oszt,¹¹⁹ mely valóban olymposinak nevezhető.

¹¹⁵ A Katharsios melléknév egyedül itt fordul elő az istennővel kapcsolatban, amely Orestés megmentésére és bűntől való megtisztítására vonatkozik. Az Alexikakos melléknévvel együtt apotropaikus funkciója van.

¹¹⁶ Aristeidésnél az Alexikakos jelzőt elsősorban Héraklés viseli: Aristid. Or. 40, 15. Athéna Alexikakoshoz ld. a 106. jz-et, továbbá Athéna Apotropaia és Zeus Apotropaios kultuszát Lindoson, Erythraiban, továbbá a *Forum Romanum* egyik sztéléjét a következő felirattal: Ἀθάναι Ἀποτροπαίαι.

¹¹⁷ Aristeidés inentől elhagyja a mítoszok világát, a költői beszámolókat, és Athéna szimbolikus értelmezésére tér rá.

¹¹⁸ A csatákban a *salpinx* megfújásával adtak jelt a támadásra: Hom. Il. 18, 219.

¹¹⁹ A „kadmosi győzelem” – a pyrrhosi győzelemhez hasonlóan – kárba veszett, haszontalan győzelemre vonatkozik, amely a győzteseknek több veszteséget okoz, mint maguknak a legyőzötteknek Hdt. 1, 166,2.

δι' ἣν ἀφροσύνη μὲν καὶ ἀσέλγεια καὶ δειλία καὶ ἀταξία καὶ στάσις καὶ ὕβρις καὶ ὑπερηφανία θεῶν καὶ πάνθ' ὅσα τοιαῦτ' ἂν εἴποι τις ἐκχωρεῖ· φρόνησις δὲ καὶ σωφροσύνη καὶ ἀνδρεία καὶ ὁμόνοια καὶ εὐταξία καὶ εὐπραγία καὶ τιμὴ θεῶν τε καὶ ἐκ θεῶν ἀντεισέρχεται. ὡς δ' εἰπεῖν ἐν κεφαλαίῳ, τὸ τῆς Ἀθηνᾶς μέρος ἢ θεῶν ἀγορὰ πάντ' ἐστὶ τὰ πράγματα. ταῦτ' ἄρα καὶ τοῦ Διὸς ἐστὶν ἐγγυτάτω καὶ περὶ παντὸς ἀεὶ ταυτὸν ἐν ἀμφοῖν δοκεῖ.

(28) κάμοι πεπαῦσθαι καλὸν ἐνταῦθά που. ἀνελήλυθε γὰρ εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ λόγος, μᾶλλον δὲ ἐλήλυθε πρὸς αὐτὸ τὸ ἔσχατον. σχεδὸν γὰρ δύνάμιν τοῦ Διὸς εἶναι λέγων τις αὐτὴν ἐκ τούτων οὐκ ἂν ἁμαρτάνοι. ὥστε τί δεῖ μικρολογεῖσθαι τὰς ἐν μέρει πράξεις αὐτῆς διηγούμενον, ὅπότε' ἔξεστι τὰ τοῦ Διὸς ἔργα κοινὰ τοῦ Διὸς εἶναι φῆσαι καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. (29) ἄλλ' ὦ τῶν βασιλείων πρόδρομος μελάθρων, Αἰσχύλῳ χορὸς ἦσε, τῶν τε οὐρανίων καὶ πατρῶων καὶ τῶν ἐν τῇ ἡμετέρῃ μεγίστων, ἅ νύκτωρ μοι προῦφαινες, δίδου μὲν τιμὰς παρ' ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων, δίδου δὲ ἄκρον εἶναι φρονεῖν καὶ λέγειν. ὅστις δ' ἐμοὶ τάναντία λέγοι, τούτῳ μεταμέλοι. νικῶμι δὲ ὅσον βούλομαι· ἐν αὐτῷ δ' ἐμοὶ πρώτῳ νικῶ τὰ βελτίω.

¹²⁰ Aristeidés *dynamis*-fogalma a sztoikus tanításból táplálkozik. A Stoában a *dynamis* fogalmával az „egy” istenség különféle aspektusai írhatók le. Vö. Pl. Corn. ND 20: „Athéna Zeus intelligenciája, ugyanolyan, mint az istenben lakozó gondviselés” (Ἡ δὲ <Ἀθηνᾶ> ἐστὶν ἢ τοῦ Διὸς σύνεσις, ἢ αὐτὴ οὕσα τῇ ἐν αὐτῷ προνοίᾳ). További párhuzamokhoz: JÖHRENS (1981, 1 kötet: 185–188).

¹²¹ Aischylos egy nem azonosítható tragédiában nevezte így Hekatét: Schol. Theoc. 2, 36 (fr. 388)

¹²² Itt egyértelművé válik Athéna álmokat adó szerepe, vö. az 1. *caputtal*.

Neki köszönhetően szűnik meg az esztelenség, a féktelenség, a gyávaság, a rendtelenség, a viszály, a gőgösség, az istenekkel szembeni önteltség és még hosszan sorolhatnánk. Helyükbe lép a bölcsesség, a higgadtság, a bátorság, az egyetértés, a rend, a jó cselekvés és a tisztelet mind az istenek irányába, mind a részükről. Röviden: Athéna érdeme, hogy az istenek gyűlésének mindenre kiterjedő befolyása van. Éppen ezért áll Athéna a legközelebb Zeushoz, s ez mindkettejük esetében mindennel kapcsolatban kitűnik.

[Athéna mint Zeus ereje] (28) Jó, ha valahol itt állok meg, hiszen gondolatmenetem visszakanyarodott a kiindulópontjához vagy inkább a végéhez ért. Ha valaki ezekből a magyarázatokból arra a következtetésre jutna, hogy többé-kevésbé Athéna Zeus ereje¹²⁰ – egyáltalán nem tévedne. Miért kell tetteit részletesen megvizsgálni és sorban előadni, ha kijelenthetjük, hogy Zeus tettei egyúttal Zeus és Athéna közös tettei?

[Záró könyörgés] (29) Ámde „ó előfutára királyi palotáknak,”¹²¹ miként a kar Aischylosnál énekelte, melyek az égiek, ősiek, s e mostaniak közt a legnagyobbak, add meg nekem azt, amit az éjjel megmutattál:¹²² megbecsülést mindkét császártól,¹²³ adj kimagasló bölcsességet és ékesszólást! Bánja meg, aki ellentmond nekem! Győzzek, valahányszor akarok, de elsőként bennem magamban győzzön a jobb.¹²⁴

¹²³ A két császár Antoninus Pius és Marcus Aurelius, mivel a beszéd Kr. u. 152. decemberében vagy 153. januárjában keletkezett, erről ld. GOEKEN (2012: 347–348).

¹²⁴ Egyes kéziratokban a himnusz szövege a következő *subscriptio*val végződik: „Aristeidéstől Athéna istennőnek, Barisban Severus proconsulsága alatt, 35 éves és 1 hónapos életkorában.” (ἀριστείδου ἀθηνᾶι ἐν βάρει ἐπὶ σευήρου ἡγεμόνος. ἐτῶν ὑπάρχοντος λε καὶ μηνός.)